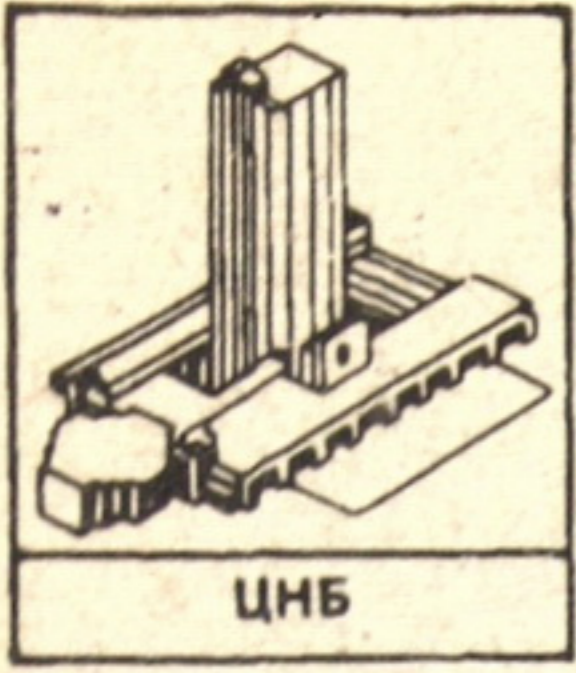

Ж 14595

1994, 2.

кч

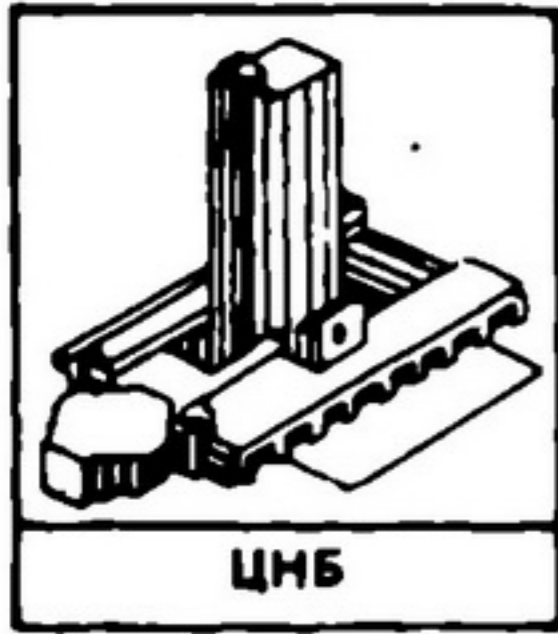
Академія наук України
Центральна наукова бібліотека ім. В.І.Вернадського

Науково-теоретичний та практичний журнал

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Знайомимо наших читачів з маловідомими літографічними портретами Т.Г.Шевченка та П.О.Куліша, що зберігаються у фондах сектора естампів та репродукцій ЦНБ. Ці роботи було виконано в 1859 р. літографом Лемерс'є з майстерні Муїльрона, що в Парижі, на замовлення відомого російського художника, автора серії офортів «Живописна Україна» Л.М.Жемчужникова.

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

№ 2 1994 рік
Заснований в 1993 році

Науково-теоретичний та практичний журнал
Центральної наукової бібліотеки
ім. В.І.Вернадського

Головний редактор -
член-кореспондент
АН України
О.С.ОНИЩЕНКО

Редакційна колегія
В.С.БАБИЧ
А.Г.БРОВКИН
О.Ф.БОТУШАНСЬКА
П.В.ГОЛОБУЦЬКИЙ
(заст. головного редактора)
Т.Г.ГОРБАЧЕНКО

АМГРАБЧЕНКО
Л.А.ДУБРОВІНА
В.О.ЛЬГАНАСЬВА
Л.Й.КОСТЕНКО
Л.І.КРУШЕЛЬНИЦЬКА
В.К.СКНАР
В.Г.ПОПРОЦЬКА
(заст. головного редактора)
М.С.СЛОБОДЯНИК
Н.Г.СОЛОНСЬКА
(заст. головного редактора)
І.Г.ШОВКОПЛЯС
В.Д.ЯСЬМО

Редактор-коректор - Л.Д.Сушко
Художньо-технічний редактор - Г.Т.Конев
Комп'ютерний набір і верстка - Л.С.Клімова
Фотограф - О.П.Шелудько

Засновники - Центральна наукова бібліотека
ім. В.І.Вернадського та Академія наук України

Адреса редакції - 252039, Україна, Київ-39,
пр-т. 40-річчя Жовтня, 3
Центральна наукова бібліотека АН України:

Ukrainian Academy of Sciences Central Sci Library Ukraine,
Kiev-39, pr. 40-Let Oktyabrya, 3

Формат 60x84 1/8

Фіз. друк. арк. 5 Умов. друк. арк. 4,5. Обл. вид. арк. 4,4

Київ, 252034, вул. Богдана Хмельницького, 19
Київська книжкова друкарня наукової книги *Зв'яз. 4-303*

Редакція залишає за собою право виправляти мову і скорочувати статті.

Редакція та редакційна колегія можуть не поділяти думок, висловлених авторами статей.

У разі передруку посилання на «Бібліотечний вісник» обов'язкове.

М.С.Слободяник

БІБЛІОТЕКА ТА ЇЇ РОЛЬ У СИСТЕМІ НАУКОВИХ КОМУНІКАЦІЙ

У даному огляді комплексно простежуються сучасні тенденції поступу науки, системи наукових комунікацій, інформатизації суспільства, розвитку носіїв інформації та їх вплив на бібліотеки, аналізуються генезис уявлень про наукову бібліотеку (НБ), теперішній її стан та роль у системі наукових комунікацій.

Розглянемо, як розвиток науки впливає на бібліотечну діяльність. Більшість науковців, аналізуючи зміст поняття «наука», відзначає його складність і багатоплановість. Наука - це суспільне явище, що має гносеологічну природу та соціальну сутність [41, 75].

Центральним рушієм розвитку науки, за Т. Куном, є парадигма — база, на якій виростає «нормальна» наука. Парадигма вміщує елементи наукової теорії та методології. На думку Куна, в результаті діяльності вчених заповнюються прогалини у відповідності з основною парадигмою, або навпаки, вишукуються недоліки в системі знань, що не можуть бути усунені в межах існуючої парадигми. Згодом це приводить до формування нової парадигми. Згідно із запропонованою Т.Куном схемою, галузь науки може перебувати в допарадигмальному стані (в цьому випадку вона порівняно нова і ще не досягла істотної згоди відносно головних своїх інтересів). При нормальному стані, що базується на прийнятті певної парадигми, науковці дотримуються однаковості в питаннях вибору об'єкта дослідження, методів його проведення та оформлення нових результатів. Коли галузь переживає стан революції, попередня згода порушується і дослідники ведуть пошуки нових визначень предмета галузі, тобто здійснюють

розробку нової парадигми [39]. Для цього періоду характерні активні пошуки нових методів досліджень, що зумовлює звертання фахівців до досягнень інших наук і суттєво впливає на інтенсивність використання інформації.

Серед характерних рис сучасної науки відомий наукознавець О.О.Корінний виділяє «швидкість практичного використання наукового знання; процеси диференціації, спеціалізації в поєднанні з протилежними тенденціями інтеграції наук, їх взаємодії і взаємопроникнення; спадковий та інтернаціональний характер науки» [36, с. 5]. Отже, сучасна наука розвивається під впливом двох груп факторів - внутрішньо- та зовнішньонаукових. До внутрішніх, передусім, належить інтеграція наукового знання, зумовлена розвитком міждисциплінарних досліджень, детальною диференціацією, математизацією, інформатизацією науки, зміною самого стилю наукового мислення в епоху НТР.

Серед зовнішньонаукових факторів, що перебувають поза межами суто наукової діяльності, в найбільш загальному вигляді можна виділити кардинальні зміни в соціально-економічній сфері. Вони викликають радикальну реорганізацію в царині соціальних комунікацій, управління, прогнозування, взаємозв'язку науки і виробництва, підготовки та перепідготовки кадрів.

Поєднання внутрішньо- і зовнішньонаукових факторів ускладнює структуру та зміст інформаційних потреб науковців, що безпосередньо впливає на розвиток бібліотеки. Ми поділяємо думку О.О.Корінного, що сьогодні на порядку денному - промислова експлуатація нагромаджених знань з використанням сучасної

інформаційної техніки і технології. Це зумовлено тенденціями когнітивного повороту в сучасній науці, детально розглянутого в працях [30 - 31].

Відомо, що знання - це перевірений практикою результат пізнання дійсності [9, с.555]. Р.С.Гіляревський цілком правомірно розглядає їх як «...вищу категорію наукової інформації, представлену в узагальненому і систематизованому вигляді, в системі понять, у теоріях і вченнях» [17, с. 21].

Детальніше це поняття висвітлюється в загальнонауковій літературі, де під науковим знанням розуміється сукупність ідей, фактів і зв'язків між ними, притаманних певним людям, носіям цих знань і матеріалізованих у вигляді інформації при введенні знань у систему наукової комунікації для їх передачі іншим людям [29, 30, 33, 38].

Автором розвивається ідея, що ґрунтується на уявленні науки як когнітивно-комунікативного процесу, який дає змогу одержувати та розповсюджувати систематизовані знання, що є результатом наукових досліджень. *Отже, наукову бібліотеку, на нашу думку, доцільно вивчати в складній когнітивно-комунікативній системі: епоха - наукове дослідження - отримання нового знання - розповсюдження знання по неформальних каналах - фіксація інформації в документній формі (підготовка рукопису) - видання документів - кумуляція документів - включення документів у систему комунікацій - споживач - процес комунікації - нове знання.*

Підкреслимо, що в повному обсязі ця складна система може бути вивчена лише за умов об'єднання зусиль представників різних наукових дисциплін, для чого вже закладені певні наукові підвалини.

Окремі елементи вищезазначеної системи вивчались у таких галузях, як наукознавство [20, 50], інформатика [17, 56, 65, 85], книгознавство [22, 43], бібліографознавство [19, 27, 63, 66] і бібліотекознавство [28, 78, 79]. Як центральний елемент науки, одна з головних ідей, є система наукових комунікацій. Під нею розуміють «...сукупність усіх процесів кумуляції, передачі й отримання наукової інформації в людському суспільстві, що утворюють основний механізм існування і розвитку науки» (17, с.18).

Велика група авторитетних фахівців вважає,

що комунікації в науці являють собою складну цілісну систему, різні компоненти якої так тісно пов'язані між собою, що будь-яка спроба дослідження одного з них або навіть кількох без урахування решти завідомо неадекватна. Більше того, саме ця цілісна система є продуктом історичного розвитку...

Відповідно склад корінного компонента цієї системи в різні історичні періоди був різним [19, 21, 27, 36, 46, 47].

Виділено три структурних рівні системи - безпосередньо-інформаційний, документний і вторинно-документний. Перший включає неформальні позадокументні канали розповсюдження інформації, другий - формальні канали розповсюдження первинних документів, третій - канали розповсюдження бібліографічної інформації в різних її формах. О.П.Коршунов цілком вірно зауважує, що в сучасних умовах ці рівні зміщені та існують у нерозривній єдності, отже, розрізнити їх можливо тільки на абстрактному рівні [37,38].

Наукові комунікації здійснюються за різноманітними формальними й неформальними каналами. «Сучасна система наукових комунікацій - єдиний організм, кожний канал якого має свої специфічні властивості та служить для виконання певних функцій. Неформальні канали складають немов би верхній ярус системи..., а формальні - нижній ярус. Між цими двома ярусами і складаючими їх каналами підтримується стан динамічної рівноваги. Якщо той чи інший неформальний канал перестає задовільно виконувати покладену на нього функцію, то вона природно передається якомусь формальному каналу» [47, с. 57].

Автор поділяє думку О.О.Корінного, який трактує обмін інформацією, що відбувається за участю спеціалізованих суспільних інституцій, як формальну наукову комунікацію [36, с. 13].

Сучасна система наукових комунікацій розглядається як синтез специфічних соціальних інститутів - видавництва, бібліотек, архівів, книго-торговельних установ, бібліографічних органів [17, 35, 36, 47, 66]. Залежно від способу розповсюдження інформації в системі формальних комунікацій виділяється три періоди розвитку - рукописний, поліграфічний і комп'ютерний [55].

Кожний з них зумовлює відповідну структуру й склад бібліотечних ресурсів, форми і методи обслуговування читачів.

Спинимось на зміні форм документів, що містяться в бібліотечних фондах. Найдавніші книги - клинописні плитки Месопотамії - належать до IV ст. до н.е. Форми документів змінювалися під впливом об'єктивних потреб суспільства, зростання їх кількості супроводжувалося підвищенням ефективності засобів закріплення інформації. Це привело до появи в перші століття нашої ери книжного блоку (кодексу).

З VIII ст., після винаходу паперу, кодекс став паперовим. Рукописна книга розглядається як «...синкретичне за своєю суттю явище, що є особливим видом джерела, який відображає численні історичні зв'язки та суспільні відносини в галузі духовного життя людства, концентрує наукові та освітні досягнення суспільства, розвиток прикладного мистецтва книги, виробничих технологій обробки різних матеріалів тощо. ...Рукописна книга... сама по собі є неповторною і містить різноманітну інформацію, яка може, спираючись на великий масив даних, закласти основу для вивчення загальних проблем історії, культури, науки та освіти писемної доби. ... Єдність походження - у сукупності зовнішнього та внутрішнього (включаючи мистецтво) - те, що передусім визначає поняття рукописна книга» [21, с.15-16]. Ці ознаки рукописної книги зумовлюють її особливу кумулюючу роль у системі наукових комунікацій, де з розвитком писемності основна функція - забезпечення оперативного розповсюдження інформації — належала обміну листами між ученими. В XVI ст. ця форма втратила свою цінність у зв'язку з появою доступних для широкого загалу фахівців друкованих книг. Тодішній рівень і темпи розвитку науки дозволяли вченому очікувати визрівання своїх ідей до рівня монографій. Ситуація змінюється за часів Ньютона, коли бурхливий розвиток науки сприяє відновленню традиції наукових листів, листів до редактора, «які стають своєрідним поштовхом для заснування 5 січня 1665 р. у Франції першого наукового журналу «Le journal des savants». З кінця XVIII ст. саме журнали вийшли на передній край наукових комунікацій, а книги все більше

починають відігравати в системі наукових комунікацій інтегруючу, підсумкову роль.

У XIX ст. основною одиницею комунікацій стає наукова стаття. Р.Д. Уїтлі виділяє три категорії статей: повідомлення про емпіричні дослідження з аналізом даних; методологічні статті, присвячені розгляду специфічних дослідницьких методик та їх застосуванню; теоретичні та оглядові статті [76, с. 359]. Стрімке зростання кількості статей спричинило суспільну необхідність у системі їх реферування і резюмування, диференціюванні бібліографічних показників тощо. Незабаром завдяки вторинним документам учені одержали можливість мати інформацію з переднього краю науки [54 - 55].

Як справедливо зауважив відомий американський книгознавець Д.Кронік у своїй монографії, де характеризується період становлення наукової періодики, «...головна функція наукового журналу полягає в тому, що він швидше був центром розповсюдження інформації, ніж місцем збереження нових наукових ідей» [106, с. 27]. Отже, ту роль, яку виконували в XIX ст. статті відносно книг, у XX ст. взяли на себе реферати і анотована бібліографія відносно статей [45, с. 370]. Проведений аналіз підтверджує думку Д.С.Прайса: «В кожній критичній точці... всі старі механізми комунікацій збереглися, але нові досягнення техніки модифікували всю систему, породжуючи нові потреби і засоби їх задоволення» [53, с. 95].

Заслугове на підтримку позиція групи фахівців, які вважають, що в системі наукових комунікацій попередні методи і властивості не усуваються новими, а лише доповнюються ними. Крім того, відбувається переміщення центру тяжіння з одних методів і засобів на інші. Так, поява наукового журналу не спричинила відмирання книги, а лише змінила її функції в системі наукових комунікацій. Свого часу поява книги не призвела до відміни попередніх засобів комунікацій, зокрема тих, що фахівцями сьогодні причисляються до неформальних процесів [17, 36, 46, 47].

Гострі дискусії про подальшу долю книги точилися на початку комп'ютерного етапу розвитку формальних комунікацій, зумовлених появою теоретичних праць канадського вченого Маршала Маклюєна. Високо оцінивши значення книгод-

рукування в розвитку цивілізації, він сформулював тезу про приреченість книги в умовах НТР. Ця позиція підкріплюється даними про стрімке зростання випуску наукової літератури, що викликає труднощі в комплектуванні бібліотек, фізичному збереженні і організації використання книг. Відзначаються також обмежені можливості виявлення і вилучення з книги необхідної в конкретний період інформації та оперативної передачі її в просторі. На його думку, в нових умовах бібліотека перетвориться в центр електронних комунікацій, де споживачі інформації матимуть справу не з книгами і бібліотекарями, а з фільмокопіями і комп'ютерами [42, 111, 112]. З позицією М.Маклюєна не погоджується велика група відомих фахівців [11, 13, 49, 77, 86]. З їхнього погляду, культурно-історична роль книги як засобу спілкування і задоволення духовних потреб людини, а також як джерела знань — постійно зростає. Вони переконані, що нові технічні засоби не можуть повністю замінити книгу. Так, Л.І.Владимиров вважає, що в електронній формі представлятимуться бібліографічні покажчики та реферативні журнали, а книги видаватимуться в традиційній формі. Він стверджує, що «...слід не протиставляти книгу новим технічним комунікативним засобам, а виявляти можливості їх взаємодії та співробітництва» [11, с. 30]. Аналогічної думки дотримується К.М.Муерс, який вважає, що нові технології сприятимуть удосконаленню внутрішніх бібліотечних процесів, а при обслуговуванні читачів книга виступатиме в своїй традиційній формі, що закономірно склалося протягом століть і найбільше відповідає людським можливостям оволодіння знаннями [49].

Найповніше і найгрунтовніше характеризує переваги сучасної книги французький книгознавець Р.Ескарні: «При невеликому обсязі вона має високу насиченість духовним і фактичним змістом, її легко передавати з рук у руки, легко копіювати і розмножувати в будь-якій кількості... Саме завдяки функціональним властивостям книга найближчим часом не може бути замінена нічим іншим» [86, с. 21].

Із зростанням книжкової, в широкому розумінні цього терміну, культури тісно пов'язаний генезис НБ. Відзначимо, що спроби реконструкції ранніх

етапів генезису системи соціальних комунікацій не виходять в основному за межі ери писемності, документальної культури. Приємним винятком є дві нещодавно захищені докторські дисертації з проблем бібліографознавства [19, 63]. Г.Ф.Гордукалова і Н.А.Сляднева детально проаналізували ідеографічний етап системи соціальних комунікацій. Зокрема, виведено поняття протокниги і протописемності, вивчено еволюцію форм документалізації знання [19]. У той період виникла «... суперечність між необмеженою соціальною практикою людства і необхідними для цього знаннями, з одного боку, і обмеженими антропометричними параметрами індивідуальної свідомості, спроможності людини створювати, сприймати, перероблювати, запам'ятовувати і засвоювати інформацію, з іншого... Як тільки обсяг і різноманітність інфооб'єктів, нагромаджених людським суспільством, стали невідповідними параметрам індивідуальної свідомості та специфіки древніх інформаційних комунікацій, що ґрунтувалися винятково на об'ємі пам'яті усного спілкування, виникла потреба ... у визначенні квантів інформації (знання) з допомогою певних ідеограм, згортання їх змісту і оперування цими ідеограмами замість оригіналу» [63, 23 - 24]. У перших донаукових джерелах, що з'явилися у III-I тис. до н.е. в древніх Вавілоні, Єгипті, Китаї, Індії відбивалися характерні для того часу розрізнені, уривчасті, суперечливі знання. Період генезису наукової літератури належить до VI - IV ст. до н.е., коли з'явилися документи, що віддзеркалювали результати перших наукових програм у древній Греції [6, 18, 69]. Саме тоді проявилась обмеженість неформальних комунікацій у науці і виникла об'єктивна потреба у формалізації процесів збереження та поширення знання. *Отже, генетичним і логічним вихідним пунктом виникнення бібліотеки, на думку автора, стала суспільна необхідність кумуляції, збереження і розповсюдження нагромадженого людством знання та об'єктивна неможливість вирішити ці завдання за допомогою діючих на той час каналів неформальних соціальних комунікацій.* Тобто, бібліотека стала першим соціальним інститутом, діяльність якого дозволяє протягом тисячоліть зберігати документальну пам'ять людства. Спеціально проведений

автором історичний аналіз розвитку бібліотеки як соціального інституту [58] дає змогу не спинятись на цьому в даній статті. Однак наголосимо, що розвиток діяльності бібліотеки, спрямованої на задоволення професійних інформаційних потреб формальними каналами наукових комунікацій, зумовив спеціалізацію бібліотечних ресурсів і організацію на цій основі специфічних НБ, орієнтованих на інформаційне забезпечення науки. Значний вклад у дослідження НБ внесла велика група фахівців, серед яких і фундатори

українського бібліотекознавства [5, 23, 44, 52, 54].

Бібліотека традиційно була єдиним соціальним інститутом, що забезпечував організацію інформування фахівців у системі наукових комунікацій, а в теоретичних дослідженнях і практичній роботі домінували тенденції «бібліотечного ізоляціонізму», що проявлялося навіть у найбільш розповсюджених визначеннях поняття «наукова бібліотека», представлених для зручності порівнювального аналізу в таблиці.

Наукова бібліотека - визначення поняття

Термінологічний словник [8, с.86]	М.С.Карташов [32, с. 3]	Л.З.Амлинський [1, с. 7-8]
Бібліотека, що має статус науково-дослідної установи, займається науково-дослідною роботою в галузі бібліотечної справи, задовольняє запити читачів, пов'язані з творчою науковою діяльністю.	Бібліотека, що забезпечує вчених, спеціалістів, студентів бібліотечно-бібліографічною інформацією з метою всебічного сприяння розвитку науки, використання в практиці науково-технічних досягнень, а також підвищення ефективності творчої праці.	Бібліотека, що здійснює бібліотечно-бібліографічне забезпечення наукової діяльності, розпоряджається відповідними фондами наукової літератури і виконує наукову роботу у властивих для неї галузях.

Спільним для цих визначень є забезпечення інформацією наукових досліджень, проте ця ознака характерна не тільки для НБ, а й для інших типів бібліотек, зокрема національних і публічних. Цілком очевидна, вважаємо, неможливість використання для типологічної характеристики НБ ознаки проведення досліджень у властивих для неї напрямках. Конкретнішою є позиція відомого українського бібліотекознавця Л.З.Амлинського, що НБ є органічною частиною будь-якої науково-організаційної структури, однак і ця думка потребує уточнення. Підкреслимо, що основна хибність наведених у таблиці та багатьох аналогічних за своїм змістом визначень полягає в спробі охарактеризувати сутність НБ у статичній, без урахування впливу оточуючого середовища. «Бібліотечний ізоляціонізм» протягом тривалого часу був домінуючою тенденцією в світовому бібліотекознавстві.

Серед робіт, де розглядається НБ як замкнена система, варто виділити капітальну монографію Вернера Клеппа [93]. Аналіз історії розвитку НБ дав йому змогу чітко визначити дві тенденції:

прагнення кожної бібліотеки до найповнішого комплектування та забезпечення можливості отримання необхідних читачам документів з інших бібліотек. Він слушно назвав дані тенденції «принципом самозабезпечення» і «принципом розповсюдження бібліотечних ресурсів». На думку В.Клеппа, розвиток НБ має йти шляхом удосконалення методів і засобів, що сприяють об'єднанню принципів максимально повного комплектування з широким обміном книг між бібліотеками. Це потребує докорінних змін в організації взаємодії бібліотечних ресурсів, що забезпечується їх регіональною інтеграцією. Проте В.Клепп, як і М.С.Карташов у спеціальній монографії з даного питання [32], навіть побіжно не спинилися на взаємодії бібліотеки з іншими соціальними інститутами.

Зауважимо, що ізоляціонізм призвів до загострення бібліотечних проблем. Складність у їх роботі ґрунтовно проаналізовано в монографіях В.Клеппа, Дж.Солтона та А.Тоффлера, які зосереджують увагу на таких факторах: розрив між зростанням видання наукової літератури і можливостями їх придбання бібліотеками;

недосконалість координації комплектування і каталогізації; складність щодо збереженості фондів (проблеми старіння паперу, висока вартість оправи, обмеженість і неекономне використання площі книгосховищ тощо); підвищення вимог до якості й оперативності обслуговування у дедалі більшої кількості споживачів інформації; зростання вартості бібліотечної продукції і послуг; невирішеність проблем планування і будівництва приміщень, виготовлення стандартного бібліотечного обладнання; поява документів на нових носіях інформації, які неможливо зберігати й обробляти традиційними методами [67, 93, 117].

Розв'язання цих проблем потребує значних фінансових витрат, залучення фахівців різних спеціальностей і тому не може бути вирішене однією бібліотекою (навіть їх системою), як це пропонували зробити В.Клепп, М.С.Карташов та ін.

Діяльність НБ повинна відповідати новим економічним і соціальним умовам, зміні стратегічних пріоритетів науки, концентрації зусиль на дослідженнях, що сприяють прогресивному розвитку суспільства.

Сьогодні можливості екстенсивного розвитку бібліотек шляхом зростання мережі та фондів практично вичерпані. Інформаційний потенціал НБ, що функціонує як «автономна одиниця», не може забезпечити вирішення вищезазначених завдань. Отже, виникли теоретичні передумови і практична необхідність активної інтеграції бібліотек з іншими соціальними інститутами системи наукових комунікацій.

Однією з перших спроб узагальнити ці питання здійснено у капітальній монографії Д.Д.Іванова «Наука - книга - бібліотека» (досвід теорії НБ), яку, на жаль, не було надруковано і тому вона доступна тільки вузькому колу фахівців [28]. Підкресливши органічну єдність науки й бібліотеки, висвітливши роль книги в науковій та бібліотечній діяльності, Д.Д.Іванов повно і всебічно проаналізував специфіку діяльності бібліотеки як складової частини цілісної системи науково-допоміжної роботи. Значну увагу приділив автор обґрунтуванню специфіки обслуговування читачів НБ. Теоретичні положення монографії вдало поєднані з методичними та узагальненням прак-

тичного досвіду, що було, безперечно, прогресивним кроком у напрямі осмислення сутності наукової бібліотеки. Однак і в цій роботі не побудовано принципову модель НБ і не визначено закономірності її функціонування та розвитку. Зауважимо, що Д.Д.Іванов, на жаль, не сприйняв інформатику, хоча не заперечував практичну цінність науково-інформаційної діяльності (ця сфера, як відомо, почала інтенсивно розвиватися з середини 50-х років, узявши на озброєння основні надбання бібліотечно-бібліографічної діяльності із залученням досягнень науково-технічного прогресу).

У колишньому СРСР за короткий час було створено багаторівневу державну систему науково-технічної інформації, до складу якої ввійшли і науково-технічні бібліотеки. Це дало змогу вченим-інформатикам всебічно проаналізувати систему наукових комунікацій та визначити місце в ній своєї науки і практичної інформаційної діяльності [47].

Значний вклад у наукове обґрунтування і практичний розвиток інформаційної сфери внесли українські вчені [20, 25, 26, 31, 33, 51]. Було розроблено ефективну стратегію розвитку національної системи НТІ України в нових соціально-політичних умовах [25, 26]. Цю стратегію вигідно вирізняє прагнення до взаємодії органів НТІ і бібліотек, однак конкретні напрями таких дій ще чекають на свою розробку і розглядатимуться нижче.

Тривалий час проблема співвідношення органів інформації та бібліотек, інформатики та бібліотекознавства була предметом серйозних дискусій. Показово, що для вчених-інформатиків характерна певна «зверхність» при аналізі місця бібліотеки в системі наукових комунікацій. Бібліотека розглядається ними насамперед як документальна база центрів аналізу інформації [3, 24, 47, 65]. От і на думку С.Адамса, «наукова бібліотека була і є швидше пасивний, ніж активний, інструмент у наукових зв'язках» [87]. Згодом ця позиція дещо змінилася. Так, Л.І.Владимиров дійшов висновку, що «... бібліотеки повинні стати інформаційними центрами в науці й культурі, експлуатуючи сучасні автоматизовані інформаційні системи, володіючи сучасними масивами

фактографічної інформації та її складовими...» [12, с. 3]. Дійсно, сучасні бібліотеки успішно виконують названі функції, але прагнення Л.І.Владимирова саме ними обмежити участь бібліотек у системі комунікацій, на нашу думку, безпідставні.

Після гострих дискусій перемогла концепція тих авторитетних фахівців, що розглядають бібліотеки та органи НТІ як рівноправні складові частини системи документальних комунікацій [16, 17, 35, 37, 65, 70]. Проте увагу прихильників цієї позиції в основному зосереджено на обґрунтуванні специфіки цих соціальних інститутів. Певну обмеженість такого підходу яскраво демонструють результати дослідження «Бібліотека і наукова інформація», яку провів колектив авторів під керівництвом І.К.Кирпичової [68]. У цій праці на основі комплексного конкретно-соціологічного дослідження узагальнено результати, що характеризують споживання інформації науковцями. Фіксується ставлення фахівців до різних каналів наукових комунікацій.

Проте дослідникам не вдалося повністю використати багатий емпіричний матеріал і виробити реальні пропозиції щодо поліпшення бібліотечно-інформаційного забезпечення наукових досліджень. Здебільшого це пов'язано з намірами визначити специфіку бібліотеки замість пошуків основних напрямів її взаємодії з іншими складовими системи наукових комунікацій. Пошуки такої специфіки на практиці досить часто приводять до нових спроб обґрунтувати бібліотечний ізоляціонізм, але в системі комунікацій. Принципову неможливість вирішення такого парадоксального завдання ілюструє стаття І.В.Морозової, яка обмежує функції бібліотек у системі наукових комунікацій головним чином виконанням функцій загальноосвітніх, культурно-просвітницьких установ [48].

Визначенню місця бібліотек у системі наукових комунікацій сприяли праці Е.Л.Шапіро [78 - 80]. Він ґрунтовно проаналізував початковий період впровадження теоретичних розробок наукових комунікацій у практику зарубіжних бібліотек. Учений відзначає прагнення бібліотек у процесі формування фондів орієнтуватися на перспективні тенденції розвитку науки [88, 118]. У

спеціалізованих бібліотеках почали враховувати специфіку неформальних комунікацій у творчих колективах. Це проявляється в цілеспрямованому обслуговуванні інформаційних посередників, що зумовлює синкретичний характер діяльності формальних і неформальних комунікацій для досягнення спільної мети.

Погляд на бібліотеку як соціальний інститут, що забезпечує наукові комунікації, дозволив обґрунтувати положення про необхідність здійснювати інформаційне забезпечення комбінування ідей, їх перенесення у суміжні і навіть віддалені галузі знань. Інструментарієм для її практичної реалізації Е.Л.Шапіро запропонував обрати перехід до предметно-фундаментального принципу організації каталогів [79]. Осмисленню бібліотекознавством місця бібліотеки в системі наукових комунікацій сприяли дослідження Ю.М.Столярова, який вбачає соціальне призначення бібліотеки в забезпеченні комунікації між її абонентом і знанням, матеріалізованим у формі документа [71, с. 6]. Проте він обмежує комунікативну функцію бібліотеки винятково документальною складовою, що суттєво обмежує сферу її діяльності.

Дж.Бледжн вважає основною функцією бібліотеки активну організацію комунікацій, що дає змогу плідно використовувати ідеї, які циркулюють по всіх каналах цих комунікацій [91].

Аналогічна за суттю позиція Чен Чінг-Чі, що називає НБ «агенством наукової комунікації» [92].

Німецький бібліотекознавець Р.Клут наголошує, що визначення місця бібліотеки в суспільстві стало можливим лише після виникнення науки про комунікації, в межах якої може і повинно існувати і розвиватися бібліотекознавство. Згідно з його оригінальною концепцією загального бібліотекознавства, бібліотека є комунікативний центр, спроможний нагромаджувати в своїх фондах документи для подальшого їх введення в обіг специфічними бібліотечними методами [105].

Аналіз реалізації комунікативного підходу до бібліотеки показує, що його ідеї підготовлені всією історією розвитку бібліотекознавчої думки і бібліотечної практики.

Комунікативний підхід до НБ привернув увагу

автора у середині 70-х років. Багатоаспектне вивчення потреб фахівців у формальних і неформальних засобах наукових комунікацій на різних етапах НДР дало змогу обґрунтувати систему бібліотечно-бібліографічного обслуговування фахівців НДІ. Для управління інтегрованою бібліотечно-бібліографічною службою НДІ розроблено сітьову модель [59 - 61]. Подальші дослідження місця бібліотеки в системі наукових комунікацій здійснювалися на базі ЦНБ ім.В.І.Вернадського НАН України - однієї з найбільших наукових бібліотек світу. Унікальна дослідницька база зумовлює необхідність ґрунтовного аналізу новітніх тенденцій розвитку системи наукових комунікацій. Таким якісно новим процесом, що суттєво оновлює і збагачує систему наукових комунікацій, безумовно є цілеспрямована діяльність, мета якої — інформатизація суспільства, що, на думку А.І.Ракитова, є процес «... прогресивно зростаючого використання інформаційної технології для виробництва, переробки, збереження і розповсюдження інформації та освоєння знання» [53-а, с. 34].

Велика кількість спеціальних публікацій, присвячених інформатизації як основі переходу до інформаційного суспільства, спонукає розглянути безпосередній вплив цих процесів на бібліотеку як складову частину системи наукових комунікацій.

Найважливішим результатом впровадження досягнень науково-технічного прогресу в бібліотеках Заходу є цілеспрямоване створення інформаційно насиченого середовища, що включає всю сукупність засобів механізації, автоматизації та медіатизації у поєднанні з ресурсами та діяльністю, що дає змогу бібліотечі ефективно функціонувати на основі інформаційних технологій.

Сучасна медіатизація базується на трьох великих комунікаційних інноваціях: супутниковому зв'язку, створенні оптоволоконних кабелів і кабельних мереж, ЕОМ для швидкісного прийому й передачі інформації [53а, 113]. Синтез засобів автоматизації та телекомунікації забезпечує надійне збереження, пошук і передачу інформації.

В останні роки бібліотечна наука збагатилася рядом цікавих праць [4, 72, 102, 110, 114], в яких

аналізуються різні аспекти впливу інформатизації на бібліотечну діяльність. Однак у більшості випадків автори зосереджують увагу на технологічних аспектах цієї проблеми. Виняток становить публікація Н.І.Тюліної, яка спробувала узагальнити сучасні тенденції діяльності бібліотек Заходу. Дослідниця відзначила появу нової концепції ресурсної бази бібліотеки, що ґрунтується на реальних можливостях доступу до зовнішніх ресурсів, проаналізувала вплив нової техніки й технології на читача й бібліотекаря, зміни в організації та управлінні бібліотечною діяльністю. Це дозволило автору запропонувати проведення широкого фронту наукових досліджень з таких проблем: комплектування, облік і збереження нових форм документів; взаємовикористання автоматизованих інформаційних джерел; організація роботи читачів з новою технікою [72].

Підкреслимо, що ця корисна для широкого кола фахівців публікація містить ряд суперечностей. Так, висновки й рекомендації загального характеру не пов'язані з основним змістом статті. Принциповим недоліком є певна гіперболізація можливостей телекомунікацій і недооцінка автором нової технології, що базується на використанні компактних оптичних дисків CD-ROM. Втім, у межах однієї статті немає змоги проаналізувати всі тенденції, що характеризують вплив нової техніки на бібліотеки. Розв'язання цієї проблеми можливе лише за умови спеціальних широкомасштабних досліджень.

Аналізуючи вплив інформатизації на систему наукових комунікацій, наголосимо, що і в нових умовах як для бібліотекознавців, так і для представників інших документно-комунікаційних наук, на жаль, характерний значний ізоляціонізм. Учені віддають безумовну перевагу дослідженню впливу інформатизації в своїй сфері, що суттєво зменшує евристичну цінність одержаних результатів для системи комунікацій в цілому.

Для комплексного аналізу проблеми слід розглянути вплив на НБ інформатизації видавничої діяльності та спеціалізованих фірм по створенню баз даних.

Впровадження засобів інформатизації дало змогу докорінно поліпшити технологію підготовки документа до видання, освоїти випуск видавничої

продукції на нетрадиційних носіях інформації, ввести міжнародну стандартну нумерацію книг і журналів. Обов'язковими елементами сучасних видавничих систем є персональний комп'ютер і лазерний друкувальний пристрій. Програмне забезпечення орієнтоване на реалізацію процесів формування та редагування текстових і графічних матеріалів; воно дозволяє маніпулювати текстами: графічною інформацією в інтерактивному режимі, автоматично генерувати таблиці, зміст, нумерацію сторінок, посилання. Лазерний друкувальний пристрій дає змогу маніпулювати шрифтами й розміщенням тексту на сторінці. Автоматизовані видавничі системи — це не тільки оперативна і якісна підготовка відредагованого примірника для розмноження, а й створення повнотекстових баз даних - електронних журналів. Сучасні телекомунікаційні мережі розраховані на доступ користувачів як до журналів у цілому, так і до конкретних статей.

Отже, впровадження сучасних технологій дозволило видавництвам отримати без додаткових витрат важливий інформаційний продукт на машиночитаних носіях, що користується великим попитом бібліотек, інформаційних органів та індивідуальних споживачів. Сьогодні найперспективнішим для бібліотек є придбання наукових документів, записаних на CD-ROM. Їх вигідно вирізняє висока компактність запису, зручність пошуку інформації, простота внесення змін і доповнень, дружній інтерфейс з системами інших типів. Однак активізація використання документів на оптичних дисках не витіснила мікрографічні системи, яким притаманна висока швидкість введення інформації під час масової обробки документів, простота отримання і розповсюдження копій, зручність архівного зберігання, наявність автоматизованих систем, орієнтованих на пошук інформації на мікроносіях. Випуск видавництвами документів на мікроносіях і оптичних дисках може суттєво вплинути на бібліотечну технологію, що потребує спеціального бібліотекознавчого обґрунтування [57, 62].

Розглянемо вплив міжнародної стандартної нумерації видавничої продукції на бібліотеку як складову частину системи наукових комунікацій. Сьогодні її можна вважати об'єднаним інтегрова-

ним засобом, що зв'язує основні ланки системи формальних наукових комунікацій: книговидавництво, книжкову торгівлю, бібліотечну, бібліографічну та інформаційну діяльність. Міжнародна стандартна нумерація - машинний літерно-цифровий ряд, що ідентифікує видання. По суті, це універсальна машинна мова, що зв'язує документ з його бібліографічним описом і дає змогу здійснювати на міжнародному рівні наскрізний контроль на етапах його анонсування, випуску, розповсюдження та визначення місця зберігання. Вже досягнуто відповідності цього уніфікованого машинного коду до вимог MARC формату, що дозволяє застосовувати його для автоматизованої каталогізації та створення міжнародних і національних баз даних. Це дає змогу видавництвам пропонувати на книгах і серіальних виданнях штрихові коди. Їх зчитування відбувається так: «червоний лазерний промінь спрямовується на штриховий код, сканер відбиває інтенсивність відображуваного кольору. Дані про зміну (чергування) чорних і білих смуг, їх ширину вводяться в комп'ютер, де відбувається розкодування і переклад штрихів у серію цифр. Остання контрольна цифра виводиться по алгоритму. У разі помилки операція повторюється» [64, с. 58]. На основі штрихових кодів здійснюється телезамовлення і контроль за відправкою літератури. В книжковій торгівлі електронний контроль за рухом літератури допомагає своєчасно поповнювати запаси книготорговельних пунктів, позбавлятися залишків, раціонально використовувати площу книгарень, і головне - постійно поліпшувати асортимент на основі перманентного аналізу читацького попиту. Серед головних напрямів книжкової торгівлі вирізняються збір і обробка замовлень на книги, ведення фінансових операцій, контроль за збереженням видань, управління процесами випуску й розповсюдження документів.

Справжньою революцією в обробці інформації було створення книжкового банку даних англійською фірмою Уайтекера на CD-ROM [120]. При суттєвому зростанні об'єму пам'яті це значно розширює можливості комплектування, адже завдяки CD-ROM досягається прямиий діалог у системах контролю книжкових запасів і телеза-

мовлень за допомогою різноманітних комп'ютерних ключів.

Міжнародна стандартна нумерація з штриховим кодуванням документів дає змогу суттєво вдосконалити бібліотечне обслуговування, зокрема шляхом створення ефективних систем міжбібліотечного абонементу, оптимізувати процеси комплектування і перевірки фондів. Найефективніше машиночитаний код можна використовувати як основу для створення зведених електронних каталогів, формування універсальних і спеціалізованих каталогів у бібліотеках і центрах інформації, організації довідково-бібліографічного обслуговування читачів. Система міжнародної стандартної нумерації, яка вже сьогодні досить ефективно зв'язує різні (раніше досить автономні) ланки системи наукових комунікацій, постійно розвивається. В перспективі — оптимізація формальних процесів наукових комунікацій в цілому і бібліотечної діяльності зокрема. Адже ефективний автоматизований контроль дасть можливість оперувати повним обсягом видання світового документного потоку. Об'єктивні дані уможливають стратегічне планування розвитку кожного елемента системи та ефективної кооперації їх діяльності. Зауважимо, що на Заході індустрія інформації вельми приваблива для приватних інвестицій, бо дає норму прибутку, що відчутно перевищує середню. Тому приватні фірми і прагнуть витіснити державу з інформаційного сектора, як небажаного конкурента. Але держава не допускає приватизації інформаційної сфери. Наприклад, у США ефективно працюють універсальні та галузеві федеральні центри інформації, що створюють розгалужену систему національних баз даних і в такий спосіб досягається доступ до несекретної частини цієї інформації [12]. Аналогічна ситуація і в інших країнах Заходу. Завдяки конкуренції підвищується рівень інформаційного сервісу. Спеціалізовані інформаційні центри* сприяють управлінню інформаційними процесами, програмами і базами даних, аналізу інформаційних систем і проектування, впровадженню і технічному обслуговуванню автоматизованих інформаційних систем (у

*Інформаційні центри в даному контексті - узагальнена назва всіх типів і видів установ, що діють в інформаційній сфері.

тому числі і для бібліотек), проведенню наукових досліджень за замовленнями, підготовці і підвищенню кваліфікації інформаційних працівників. Найпоширенішою їх діяльністю є підготовка універсальних і спеціалізованих баз даних і здійснення на їх основі широкого кола послуг, пов'язаних з пошуком, розповсюдженням і аналізом інформації. Через центри інформації забезпечується доступ до своїх баз даних для індивідуальних і колективних абонементів. Зокрема і бібліотеки, які мають змогу максимально ефективно використовувати дослідження інформаційних центрів та інших ланок системи наукових комунікацій. Заданими О.М.Вострикова, «автоматизовані бібліотечні системи в США розробляються переважно спеціалізованими фірмами. В бібліотеках у разі необхідності створюються невеликі групи фахівців, що займаються концептуальною проробкою питань формування і розвитку системи автоматизованої технології [15, с. 45]. Але найважливішим фактором активізації інформаційної функції бібліотеки є можливість надзвичайно широкого відбору зовнішніх баз даних. Так, система DIALOG уможливає доступ приблизно до 300 баз даних (150 млн. записів з економіки, технології, оборони, торгівлі, освіти... тощо)» [15, с. 40]. Корисні для бібліотек пропозиції надходять від багатьох американських і західноєвропейських інформаційних центрів.

У зв'язку з цим спинимося детальніше на перевагах і недоліках отримання інформації в режимі «on-line» або з допомогою використання оптичних дисків CD-ROM. Телекомунікаційний режим on-line для будь-якої бібліотеки (незалежно від місця її розташування) — це висока оперативність доступу до баз даних з величезним об'ємом інформації, можливість використання складної стратегії пошуку. Характерно, що підвищення складності, як правило, не збільшує терміну пошуку. В багатьох випадках теледоступ є єдиною реальною можливістю оперативного підбору інформації з національних і міжнародних джерел по конкретній темі, що належно не представлена в довідково-бібліографічному апараті (ДБА).

Для роботи в режимі on-line бібліотека повин-

на мати комп'ютерну апаратуру - персональний комп'ютер або термінал, нагромаджувач на CD-ROM, принтер тощо; комунікаційне програмне забезпечення; можливість підключення до телекомунікаційних мереж, наприклад, через модем, прямий доступ через телефонну лінію тощо. До витрат на використання баз даних у режимі on-line входить, наприклад, оплата за ліцензію, за машинний час, за друкування документів тощо. Недоліком цієї системи є досить висока вартість, а також складність вибору серед широкого спектра аналогічних за темами баз даних; велике число інформаційно-пошукових мов, що утруднює пошук і збільшує його тривалість, а отже — і вартість.

У разі використання режиму on-line, підкреслимо, неминучий розрив між якістю фондів і вторинно-документальними ресурсами бібліотек. Внаслідок цього факту було проголошено перехід бібліотек від стратегії володіння інформаційними ресурсами до стратегії забезпечення доступу до них. Але такий висновок було зроблено без необхідного аналізу можливостей, що дає бібліотекам використання компактних оптичних дисків. Ця ситуація нині всебічно вивчається великою групою фахівців [14, 15, 104, 115]. Так, аналіз можливостей використання CD-ROM дає змогу, на думку А.П.Воліка, внести корективи до стратегії формування ресурсної бази бібліотеки, що виникла на основі застосування телекомунікаційної технології [14]. Цю думку підтверджують дані О.М.Вострикова, який підкреслює: «... один CD-ROM може містити до 600 млн. байт даних, що еквівалентно приблизно 300 тис. друкованих сторінок... Диск діаметром 4,75 дюйма вміщує стільки ж даних, як 1500 гнучких магнітних дисків діаметром 5,25 дюйма... Тицова станція для роботи з CD-ROM включає персональний комп'ютер зі спеціальним контролером, монітор і принтер» [87, с. 39]. Використання продукції інформаційних центрів на CD-ROM дає ряд переваг. Оптичними дисками послуговуються за допомогою меню-орієнтованих систем, для чого не потрібні попередні знання і досвід. Використання оптичних дисків значно поліпшує підбір даних згідно з індивідуальними запитами порівняно з режимом on-line. Користування оп-

тичними дисками не потребує підключення до телекомунікаційних мереж, що знімає з часу споживача інформацію «прес» строку пошуку [15]. Аналогічність цінової структури продукції на оптичних дисках друкованим виданням дає можливість бібліотекам розробити ефективну стратегію комплектування фондів, включаючи придбання повнотекстових баз даних. Бібліотеки приваблює також різноманітність записаних на CD-ROM баз даних, каталогів, енциклопедій, довідників, словників тощо, які можуть легко виводитись як на папір, так і на гнучкі диски.

Проведений нами короткий порівняльний аналіз режимів on-line і CD-ROM не має на меті визначити їх відносну цінність для бібліотек, а тим більше для обґрунтування стратегії формування їх ресурсів. Звісно, таке завдання в принципі не вирішується на емпіричному рівні, в результаті аналізу літературних джерел або короткострокового ознайомлення з діяльністю зарубіжних бібліотек.

Доцільніше розглядати телекомунікації та оптичні диски як нові технічні засоби, що підвищують ефективність системи наукових комунікацій в цілому і створюють можливості для кардинального оновлення діяльності бібліотеки. Саме на основі такого підходу логічно аналізувати сучасні погляди на місце бібліотеки в системі наукових комунікацій.

У сучасному бібліотекознавстві існують різні погляди на цю проблему. Ідеї М.Маклюєна про еволюцію засобів комунікацій від традиційних друкованих видань до електронних і відмирання в зв'язку з цим книги активно розвивають представники наукової школи, безумовним лідером якої є Ф.У.Ланкастер [40, 89, 99, 103, 108, 109]. В його працях проведено масштабний аналіз впливу інформатизації на всю сферу наукових комунікацій. Звертається увага на те, що сучасні технічні засоби дозволять ученим створювати документи в машиночитаній формі, а потім передавати його по каналах зв'язку на інші термінали. Ф.У.Ланкастер прогнозує подальший розвиток наукових журналів, реферативних і бібліографічних служб у напрямку їх переходу на безпаперову основу. Він стверджує, що докорінні зміни в системі наукових комунікацій можуть бути досяг-

нуті лише в результаті автоматизації всього циклу від створення документа до його розповсюдження і використання. Проте це абсолютно вірно, на нашу думку, положення приводить Ф.У Ланкастера до парадоксального висновку про непотрібність бібліотек в інформаційному суспільстві, де документи існуватимуть переважно в машиночитаній формі, а кожен споживач зможе мати з терміналу доступ до будь-якого документа незалежно від місця його зберігання. Його односторонній висловлюють аналогічну думку в м'якшій формі. Ще в 1962 р. М.Гріффін писав, що концепція бібліотеки еволюціонувала від архівного книгосховища до динамічного інформаційного центру. Розвиваючи цю думку, він підкреслює, що потенційно бібліотека майбутнього — це установа, наповнена людьми, а не книгами, бо книга в її традиційній формі не збережеться [103]. Аналогічна за суттю, але виваженіша за формою позиція Д.Драйдена, який вважає, що в розвинутих країнах бібліотеки для книг припинять своє існування, за винятком деяких, що зберігаються як музеї. Основна ж маса людських знань зберігатиметься в пам'яті ЕОМ завдяки створенню досконалих систем для автоматичного зчитування і перетворення в машиночитану форму друкованих і рукописних текстів [99].

Дещо стриманіша позиція групи фахівців радикальних поглядів, які вважають, що бібліотека як соціальний інститут повинна виконувати лише функцію архівну, а майбутнє бібліотеки бачиться у перетворенні її в регіональний комутатор і організатор потоків вхідної інформації [90, 97, 98]. Щоправда, прихильники зовні ефектної теорії відмирання бібліотеки не можуть дати точних відповідей на багато конкретних організаційних і технологічних питань. Припустимо, що автори вводитимуть текст документа з свого персонального комп'ютера безпосередньо в базу даних, а авторський рукопис (як у давнину давньоєгипетський папірус) існуватиме в одному екземплярі [116]. Тоді незрозуміло, яким чином стане відомим в яку базу даних введено нову інформацію, як вести бібліографічний облік таких документів, складати списки наукових праць учених, і, врешті-решт, зберігати їх пріоритет і взагалі авторські права. Зовсім неопрацьовані питання

кумуляції, каталогізації та досягнення загальнодоступності таких документів, не визначено організаційну структуру, яка могла б вирішувати ці питання замість бібліотеки.

Враховуючи непроробленість багатьох питань, деякі фахівці вважають, що бібліотеки повинні спробувати адаптуватися до «безпаперово-електронного» суспільства [108], зокрема, друкувати документ в одному екземплярі, реєструвати його, вводити в пам'ять ЕОМ і комплектувати бібліотечні фонди мікрофішами або компакт дисками [98]. Є пропозиції зберігати всі документи на паперових носіях, а після надходження запиту переводити документ на машиночитані носії та видавати читачу в електронній формі [109, с. 101]. Недоліки цих пропозицій цілком очевидні. Принципова помилка прихильників теорії відмирання бібліотек полягає в тому, що, ґрунтовно аналізуючи технічні та технологічні аспекти інформатизації, вони не враховують економічних, політичних, психофізіологічних та демографічних аспектів цієї проблеми. Власне — це технократична утопія, абсолютно відірвана від економічної інфраструктури суспільства і психологічної орієнтації людей на отримання інформації переважно з друкованих джерел. Викладену позицію представників так званого технологічного детермінізму не підтримала більшість фахівців, які значно виваженіше підходять до аналізу впливу інформатизації на бібліотеку [2, 7, 17, 65, 72, 81]. Дійсно, не викликає сумнівів могутній вплив новітніх технологій на всю систему наукових комунікацій. Відзначені Ф.Ланкастером тенденції безумовно впливають на оцінку ролі бібліотеки в системі соціальних комунікацій. Отже, майбутнє бібліотеки, на нашу думку, в раціоналізації її діяльності на основі впровадження інформаційної технології, в економічно ефективному її використанні, у новому ставленні читачів і бібліотекарів до техніки. Адже в сучасних бібліотеках доступ до інформації в широкому масштабі здійснюється через мережу зв'язку. Це потребує високої мри її адаптованості до потреб суспільства і конкретних споживачів [62, 72, 81]. Осмислюючи реальні результати запровадження в бібліотеки нової техніки та інформаційної технології, видатний американський бібліотекознавець Д.Шира стверджує, що

«... бібліотека не тільки соціальний і культурний феномен ... а й важлива ланка в системі комунікацій і розуміння цієї системи обов'язкове для бібліотекаря» [81, с. 68]. Отже, в сучасному бібліотекознавстві відбувається еволюція від теорії відмирання бібліотеки до її розуміння як важливої складової частини системи соціальних комунікацій.

Перспективною вважаємо думку, суть якої в тому, що функції та основні напрями діяльності бібліотеки необхідно вивчати не ізольовано, а в нерозривній єдності з усією системою соціальних комунікацій. Бібліотека, нагадаємо, є повноправним учасником цієї складної системи [2, 7, 79, 81].

Аналітичний огляд літератури дає змогу підсумувати, що генетичним і логічним вихідним пунктом виникнення бібліотеки як складової системи наукових комунікацій стала суспільна необхідність у розповсюдженні наукового знання, зафіксованого в документній формі. І, попри

стрімкий розвиток усіх ланок системи наукових комунікацій, значні успіхи в інформатизації суспільства, бібліотека сьогодні організовує лише формальні документні комунікації. Розвиток засобів інформатизації та медіатизації, темпи їх впровадження в систему наукових комунікацій випереджають рівень бібліотекознавчого осмислення цих явищ. Так, не розроблено типізацію бібліотеки як складової частини системи наукових комунікацій, чіткі теоретико-методологічні підходи до вивчення бібліотеки в нерозривній єдності з іншими соціальними інститутами, що організують наукові комунікації. Необхідно, на нашу думку, розробити системно-комунікативну модель бібліотеки, проаналізувати основні її елементи і визначити перспективи бібліотеки в системі наукових комунікацій. Саме цими моментами і зумовлюється необхідність проведення широкомасштабного дослідження функціонування бібліотеки в системі наукових комунікацій.

1. Амлинский Л.З. Библиотечное ведение как фактор совершенствования обслуживания читателей // Автореф. дис. ... докт. пед. наук. - М., 1988. - 32 с.
2. Амлинский Л.З., Бабич В.С. Совершенствование подготовки библиотечных кадров в условиях автоматизированной библиотечной технологии. - К., 1989. - 28 с.
3. Артамонов Г.Т., Чистяков В.И. Центры анализа информации // Итоги науки и техники. - ВИНТИ, 1981. - Т. 6. - С. 5-159. - (Сер. Информатика).
4. Астапович Е. Г. Библиотечная технология: эволюция и прогноз: Сб. науч. тр. / Отв. ред. М.С. Слободяник // Прогрессивные библиотечные технологии: организация и управление. - К.: Наук. думка, 1989. - 140 с.
5. Балика Д. А. Активізація роботи в наукових бібліотеках // Бібліот. збірник. - Ч. 1. Праці першої конф. наукових бібліотек УРСР - К., 1926.
6. Бернал Д. Наука в истории общества. - М.: Наука, 1956. - 245 с.
7. Бібліотекознавство: теорія, історія, організація діяльності бібліотек: Підручник / Льганаєва В.О., Ковальчук Г.Д., Самійленко Т.П. та ін.; за ред. М.С.Слободяника, В.О.Льганаєвої. - Харків: Основа, 1993. - 176 с.
8. Библиотечное дело: Терминологический словарь / Гос. б-ка СССР им. В.И.Ленина. - 2-е перераб. и значит. доп. изд. - М.: Книга, 1986. - 224 с.
9. Большая советская энциклопедия. - 3-е изд. - М., - 1972. - Т.9.
10. Вишнякова Г.В. Информационный потенциал США в сфере науки и техники / Отв. ред. А.Н.Кривомазов // Зарубежная практика оперативного использования научно-технической информации. - М., 1988. - С. 5-33.
11. Владимиров Л. Книга в век электроники и телевидения // Курьер ЮНЕСКО. - 1972. - Т.26, N1. - С. 13-15, 33-34.
12. Владимиров Л.И. Библиография и информация в учебных планах библиотечных вузов. - Вильнюс, 1973. - 47 с.
13. Владимиров Л. И. Несколько замечаний по вопросу о будущем книги // Книга и социальный прогресс: Пятая Всесоюз. науч. конф. по проблемам книговедения. Секция общих проблем книговедения: Тез. докл. - М., 1984. - С. 27-30.
14. Волик А. П. Состояние и перспективы применения оптических дисков в библиотеках // Библиотечное ведение и библиография за рубежом. - 1990. - Вып.127. - С.93-109.
15. Востриков А.Н. Автоматизированные системы библиотек США и перспективы советско-американского сотрудничества в этой области (по материалам 2-го советско-американского семинара) // Библиотечное ведение и библиография за рубежом. - 1989. - Вып.123. - С. 36-52.
16. Герасимова Л.Н. Библиотечный фонд в системе фондов информационного органа: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. - М., 1980. - 16 с.
17. Гиляревский Р. С. Общие закономерности в развитии дисциплины научной информации и коммуникации: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук в форме науч. доклада. - ВИНТИ. - М., 1989. - 47 с.
18. Гайденко П. П. Эволюция понятия науки: Становление и развитие первых научных программ. - М.: Наука, 1980. - 276 с.
19. Гордужалова Г.Ф. Документальный поток библиографической деятельности: история, теория, технология освоения: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. - СПб., 1992. - 506 с.
20. Добров Г.М., Коренной А.А. Наука: Информация и управление - М.: Сов. радио, 1977. - 256 с. (Информационные проблемы управления наукой).
21. Дубровина Л. Кодикология та кодикографія української рукописної книги. - К., 1992. - 262 с.
22. Дубровина Л.М. Кодикология та кодикографія як спеціальні дисципліни в дослідженнях історії української рукописної книги: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. - К., 1993. - 39 с.
23. Дубровський В.В. Організація мережі наукових бібліотек УРСР та найближчі завдання в їх роботі // Бібліот. зб. - Ч. 1. Праці першої конф. наук. біб-к УРСР. - К., 1926. - С. 10-16.
24. Елепов Б.С., Чистяков В.М. Управление процессами использования информационных ресурсов. - Новосибирск: Наука. Сибир. отделение, 1989. - 238 с.
25. Проблемы и пути развития национальной системы научно-технической информации Украины / Н.Н.Ермошенко та ін. - К.: УкрИНТЭИ, 1993. - 47 с.
26. Концепція Національної політики інформатизації України / М.М.Ермошенко та ін. - К.: Наук. думка, 1988.

27. *Зубов Ю. С.* Библиография как система свернутого знания // Теоретико-методологические проблемы современного советского библиографоведения. - М., 1981. - С. 23-40.
28. *Иванов Д. Д.* Наука. Книга. Библиотека. - М., 1974. - 501 с. (Опыт теории научной библиотеки).
29. *Каныгин Ю.М.* Основы когнитивного обществознания (информационная теория социальных систем) / Украинская академия информатики/. - К., 1993 - 236 с.
30. *Каныгин Ю. М., Калитич Г.И.* Когнитивный поворот в обществознании // Наука и науковедение. - 1993, № 1-2. - С.55-64.
31. *Каныгин Ю.М., Калитич Т.И.* Основы теоретической информатики. - Киев: Наук. думка, 1990.
32. *Карташов Н. С.* Формирование библиотечно-территориальных комплексов. - Новосибирск: Наука, 1978. - 240 с.
33. *Козачков Л. С.* Информатика и знание // Методологические проблемы кибернетики и информатики. - Киев: Наук. думка. - 1986. - С.128-138.
34. *Колчинский М.Л.* Эффективность и концепция развития документальной АСНТИ (гуманитарные аспекты): Автореф. дис. ... филол. наук в форме науч. докл. - М.: ВИНТИ, 1989. - 64 с.
35. *Колчинский М.Л.* О некоторых возможностях совершенствования книжного дела в условиях внедрения автоматизированных систем научно-технической информации // Книга: Исследования и материалы. - М., 1976. - Вып.33. - С. 5-32.
36. *Коренной А.А.* Информационные связи в науке. - Киев: Знание, 1973 - 42 с.
37. *Коршунов О.П.* Проблемы общей теории библиографии. - М.: Книга, 1975. - 191с.
38. *Коршунов О.П.* Библиография в системе информационных коммуникаций (к вопросу о соотношении библиографии с библиотечным делом и научно-информационной деятельностью) // Сов. библиография. - 1974. - № 6.- С. 64-82.
39. *Кун Т.* Структура научных революций. - М.: Прогресс, 1977. - 300 с.
40. *Ланкастер Ф.У.* Возникновение «бесбумажного общества» и последствия для библиотек // Междунар. форум по инф. и документации. - 1982. - Т. 7, № 4.- С. 3-10.
41. *Лейман И.И.* Наука как социальный институт. - Л.: Наука, 1971. - 179 с.
42. *Маклюэн М.* Прошлобудущее книги // Курьер ЮНЕСКО. - 1972. - Т.26, №1. - С. 16-18.
43. *Маркушевич А. И.* Эволюция научной книги в Западной Европе // Пятьсот лет после Гутенберга. - М., 1968. - С. 239-286.
44. *Меженко Ю.О.* Перспективы розвитку великих наукових бібліотек на Україні // Бібліологічні вісті. - 1926. - № 2 (11). - С. 32-39.
45. *Мирская Е.З.* Система научных коммуникаций // Социологические проблемы науки. - М.: Наука, 1974. - С. 369-386.
46. *Мирский Э.М., Садовский В.М.* Проблемы исследований коммуникаций в науке: Сб.переводов // Коммуникация в современной науке. - М.: Прогресс, 1976. - С. 5-24.
47. *Михайлов А.И., Черный А.И., Гиляревский Р.С.* Научные коммуникации и информатика. - М.: Наука, 1976. - 435 с.
48. *Морозова И.В.* К вопросу о месте библиотечной деятельности в структуре современного информационного обслуживания // НТБ СССР. - 1970. - № 7. - С. 17-21.
49. *Муэрс К. Н.* Библиотека завтрашнего дня // Электроника США. - 1962. - № 26. -С. 42-43.
50. *Налимов В.В., Мульченко З.М.* Наукометрия: Изучение развития науки как информационного процесса. - М.: Наука, 1969. - 172 с.
51. Интеллектуализация общества (концептуальные положения). Пахомов Ю.Н. и др. // Укр. АИН. - К., 1993.
52. *Постернак С. П.* Проблема научных библиотек // Библиот. зб. - Ч.1. Праці першої конф. наук. бібл-к УРСР. - К., 1926. - С. 16-23.
53. *Прайс Д. С.* Тенденции в развитии научной коммуникации-прошлое, настоящее, будущее // Коммуникация в современной науке. - М., 1976. - С. 93-109.
- 53-а. *Ракитов А.И.* Философия компьютерной революции. - М.: Политиздат. - 1991. - 287 с.
54. *Сагарда М.* Работа Президії науково-дослідного інституту бібліотекознавства // Бібліот. журн. - 1926. - №1. - с. 5-24.
55. *Семеновкер Б.А.* Информационная культура: от папируса до компактных оптических дисков // Библиография. - 1994. - № 1. - С. 11-15.
56. *Семенюк Э. П.* Информационный подход к познанию действительности. - Киев: Наук. думка, 1988. - 43 с.
57. *Сенченко Н.И.* Новые библиотечные технологии: Сб. науч.тр. // Прогрессивные библиотечные технологии: организация и управление. - К.: Наук. думка, 1989. - С. 5-16.
58. *Слободяник М. С.* Библиотечное историческое / Замлинский В.О., Дмитриенко М.Ф., Балабушевич Т.А. и др.; Под ред. Замлинского В.О., Дмитриенко М.Ф. // Специальные исторические дисциплины: Учеб. пособ. - К., 1992. - С. 56-63.
59. *Слободяник М.С.* Совершенствование системы информационно-библиографического обслуживания специалистов НИИ (на материалах НИИ по механизации сельского хозяйства): Автореф. дис. ... канд. пед. наук.-М.: МГИК, 1982. - 16 с.
60. *Слободяник М.С.* Создание рациональной системы информационного обеспечения в НИИ // НТБ СССР. - 1976. - №11. - С. 38-39.
61. *Слободяник М. С.* Сетевая модель информационно-библиографического обслуживания специалистов НИИ // НТБ СССР. - 1984. - № 8. - С. 6-14.
62. *Слободяник М. С.* Инновационная библиотечная технология: пути реализации: Сб. науч. тр. // Прогрессивная библиотечная технология: Организация и управление. - Киев: Наук. думка, 1988. - С. 36-46.
63. *Сляднева Н. А.* Библиография в системе универсума человеческой деятельности: опыт системнодеятельностного анализа. - М., 1993. - 226 с.
64. *Смурова Н. И., Кузьмина О.О.* ISBN и новые технологии / Библиотечное ведение и библиография за рубежом. - 1989. - Вып. 123. - С. 52-65.
65. *Соколов А.В.* Информационный подход к документальной коммуникации: Учеб. пособие. - М., 1988. - 86 с.
66. *Соколов А. В.* Библиография как область духовного производства // Проблемы интеграции социально-коммуникационных наук в социалистическом обществе. -Л., 1987. - 112 с.
67. *Солтон Дж.* Динамические библиотечно-информационные системы. -М.: Мир, 1979. - 557 с.
68. *Специалист - библиотека - библиография: Опыт исследования профессиональных потребностей в информации. - М.: Книга, 1971. - 446 с.*
69. *Старостин Б.А.* Параметры развития науки. - М.: Наука, 1980. - 280 с.
70. *Столяров Ю. Н.* Библиотека: структурно-функциональный подход. - М.: Книга, 1981. - 255 с.
71. *Столяров Ю. М.* Возможности системного подхода к изучению основных проблем дисциплин документально-коммуникационного цикла (на примере библиотечного ведение) // Книга и социальный прогресс. Тез. докладов. - М., 1984. - С. 3-14.
72. *Тюлина Н.И.* Новая техника - новые тенденции // Библиотечное ведение и библиография за рубежом. - 1990. - Вып. 125. - С. 64-76.
73. *Тюлина Н. И.* Национальная библиотека и наука // Библиотеки СССР. - 1969. - Вып. 44. - С. 24-48.
74. *Тюлина Н. И.* Национальная библиотека: Опыт типологического анализа. - М.: Книжн. палата, 1988. - 184 с.
75. *Уитли Р.* Когнитивная и социальная институционализация научных специальностей и областей исследования // Научная деятельность: структура и институты. - М.: Прогресс. 1980. - С. 218-256.
76. *Уитли Р.Д.* Деятельность научных журналов: анализ двух случаев в Британской социальной науке // Коммуникации в современной науке. - М., 1976. - С. 351-372.
77. *Чубарьян О.С.* О будущем книги и библиотеки // Библиотечкарь. - 1964. - С.1-4.
78. *Шапиро Э.Л.* Об использовании теории коммуникаций в зарубежном библиотечном ведении // Библиотечное ведение и библиография за рубежом. - М., 1976. - Вып. 59. - С. 6-78.
79. *Шапиро Э. Л.* Научные и технические библиотеки в системе

- научных коммуникаций // Сов. библиотековедение. - 1978. - № 6. - С. 33-42.
80. Шапиро Э.Л. О взаимодополняемости формальных и неформальных коммуникаций // НТИ. - 1976 - №3. - (Сер. 1).
81. Шира Д. Х. Введение в библиотековедение: основные элементы библиотечного обслуживания / Пер. с англ. В.В. Скворцова, Э.Г. Азгальдова; Под ред. Н.С. Карташова. - М.: Выс. школа, 1983. - 256 с.
82. Шпигель-Резинг И. Стратегия дисциплины по поддержанию своего статуса: Сб. пер. // Научн. деятельность: структура и ин-ты. - М.: Прогресс, 1980. - С. 107-158.
83. Шрейдер Ю.А. Когнитивный подход как средство преодоления противоречия между техническим и культурным аспектами знания // Междунар. форум по информации и документации - 1992. - № 2 (17). - С. 3-5.
84. Шрейдер Ю.А. Информация и метаинформация // НТИ. - 1974. - № 4. - С. 3-10. - (Сер. 2).
85. Шрейдер Ю. А. Информационные процессы и информационная среда // НТИ. - 1976. - № 1. - (Сер.2) - С. 3-6.
86. Эскарни Р. Революция в мире книг. - М.: Книга, 1972. - 127 с.
87. Adams S. The scientific revolution and the research in library / Library Resources and technical services. - 1965. - V. 9, № 2. - P. 133.
88. Ashworth W. The information explosion // The Library Association record. - 1974. - Vol. 76. - № 4. - P. 63-72.
89. Aveney B. Electronic publishing and library technical service // Libr. resources and techn. service. - 1984. - vol. 28, N 1. - P. 68-75
90. Bechtel J.M. Conversation, a new paradigm for librarianship? / College and research libr. - 1986 - Vol. 47, N 3. - P. 219 - 224.
91. Bladgen J. Communication: a key to library management problems // Aslib. proceedings. - 1975. - Vol. 27, N 8. - P. 319-326
92. Chen Ching-Chi. How do scientists meet their information needs // Special libraries. 1975. - vol. 65, N7. - P. 272 - 280.
93. Clapp V.W. The future of the research library. - Urbana, 1964. - 114 p.
94. Clark T. N. The stages of scientific institutionalization // Internath Social Science J. - 1972. - V. 24. - P. 658-671.
95. Cloth H.V., Barth F.Y., Mobus R. Dil Wissenschaftliche Fachbibliothek. - Leipzig, 1970. - 225 s.
96. Coara G. Flexibility the key to service in special libraries // New Zeland Library. - 1971. - Vol. 35, N 2. - P. 124-130.
97. Dougherty R.M. Forging new alliances // Job academic librarianship. - 1985 - Vol. 11, N 3. - P. 131-136.
98. Dowlin K. E. The electronic library. The promise and the process. - 1984 - 199 p
99. Dryden G. The switched-on library of the future // New Zealand libraries. - 1972. - Vol. 35, N 2. P. 98-110.
100. Froschner G. Methodologische Probleme der Bibliothekswissenschaft // Zbl. Bibl. - 1983. - 97, N 8. - S. 344 - 348.
101. Goodrum M. National libraries // ALA World Encyclopedia of library and information science. - Chicago, 1980. - P. 391-402.
102. Govan J.F. Greeping invisible hand: enterpreneurial librarianship // Library J. - 1988. - Vol. 113, N1. - P. 35-38.
103. Griffin M. The library of tomorrow // Library journal.-1962. - Vol 87, N8. - P.1555-1557.
104. Herthner N. K. CD-ROM and information dissemination:an uptade // On-line. - 1987. - N 2.- P. 7176.
105. Kluth R. Grundriss der Bibliothekslehre.- Wiesbaden,1970.- 372 s.
106. Kronick D. A history of scientific and technical periodicals //The origins and development of the scientific and tecknological press, 1665 - 1790. - 1962. - N 4. - 240 p.
107. Lancaste W.F. Whither libraries? or Wither libraries. // Coll. and Res. Libr. - 1989. - Vol 50, N 4. - P. 406-419.
108. Lankaster F.W. Libraries and librarians in the age of elektroniks.- Washington, 1982. - 229 p.
109. Lunch C.A, Brownrigg E.B. Library applications of electronic imaging technology //Inform. technol and libraries. - 1986. - Vol 5, N 2. - P. 100-105.
110. Martin S. K. Information technology and libraries: towards the year 2000 // Ibid. -1989. - Vol. 50, N 4. - P.397-405.
111. McLuhan M. Explorations in comunication. - Boston, 1960.
112. McLuhan M. The Gutenberg galaxy: the making of typographis man. - Toronto, 1962.
113. Mettler- Meibom B. Soziale Kosten in der Informationsgesellschaft. - Frankfurt-am-Main, 1987. - 163 s.
114. Penniman W. D. Tomorrows library today // Special Libraries. - 1987. -Vol. 78, N3.- P. 195-205.
115. Robbins R. M. Know the output optivns // Infosystems. - 1986. - Vol.33, N2. - P. 71-76.
116. Surprement T. Future libraries // Wilson libr. bull. - 1984. - Vol 58, N8. - P. 574-577.
117. Toffler A. Future shock. - N.-Y., 1970. - 561 p.
118. Tschirgi R.D. Should scientists communicate and if so,with whom? // Bulletin of the Medical Library Association. - 1973. - Vol.61, N1. - P. 1-3.
119. Weingart P. On a sociological theory of scientific change //In Whitley P.(Eol)Social processes of scientific development. - 1974. - P. 45-68.
120. Whitaker's launch bookbank CD-ROM // Programm. - 1988. - Vol. 22, N 3.- P. 294.
121. Woldron H. G. The business of rumming a special library // Spec. Library. - 1971. - Vol. 62, N2. - P. 63-70.

Бібліотека Всеукраїнського Історично-Археологічного Музею ім. Шевченка має спеціальний відділ «Старий Київ». Абетковий каталог цього відділу (на картках) включає понад 700 назв (на вересень 1928 р.). Початок відділові покладено р. 1912. (Див. «Отчетъ» музея за 1912 г. стр.11). У відділі цьому зібрано літературу

не тільки з археології та історії Києва, а й ту, що стосується до інших сторін його життя.

Всенародня Бібліотека України при ВУАН у відділі Українка має спеціальний підвідділ літератури про Київ, що обіймає до 5000 кн. од. Картотека цього підвідділу

складається. (Див. про це в статті С.Ркліського. Київ і квівознавство. - Пролетар. Правда. К. 16.X. і 18.Ч.1927; №№ 237, 238).

(Ф.Максименко, Матеріали до краєзнавчої бібліографії України. - К., 1930)

Б.В.Грановський

ПЕРШЕ ДЕСЯТИРІЧЧЯ АКАДЕМІЧНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ

Керівництво Української Академії наук (УАН)* виняткову увагу приділяло видавничій справі. Було розроблено її широку програму. Йдеться про загальноакадемічний щорічник «Звіdomлення Академії наук», автономні видання кожного з трьох структурних відділів УАН - «Бюлетені», «Вісники», «Записки», «Матеріали», «Начерки», монографічні праці тощо. При кожному відділі мали діяти колегії, щоб виробляти критерії розподілу коштів і паперу між ними, сплатення авторського гонорару¹.

При Академії не було передбачено власного видавництва з поліграфічною базою. Тому її перші видання, зокрема «Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві» (українською і російською мовами), «Статут та Штати Української Академії наук у Києві», «Перший піврік існування Української Академії наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 року», вийшли з друкарні Українського Наукового Товариства у Києві (УНТК). Надбанням широкої громадськості вони не стали, бо Академія «не мала будь-яких коштів навіть на те, щоб пофальцувати та поброшурувати вже видрукувані аркуші отих своїх офіційних публікацій ..., і вони стосами печатних простирадел лежали і порошились в коморі»².

Становлення видавничої діяльності відбувалось у важких умовах господарської розрухи, економічної кризи, голоду, спричинених війнами.

У травні 1919 р. Спільним зібранням УАН було прийнято постанову про продаж видань за

* З 1921 р. - Всеукраїнська Академія Наук (ВУАН).

© Грановський Борис Васильович, Київ, 1994

цінами, нижчими від їхньої собівартості і передачу їх Петербурзькій Академії наук через академіка О.Є.Ферсмана (ф. 1, од. зб. 26142).

Власники приватних друкарень вважали почесним видавати академічні праці, гарантуючи позачерговість і високу якість виконання, займаючись їх розповсюдженням. Однак Академія розпочала клопотання про виділення їй коштів на придбання власної друкарні (ф.1, од. зб. 26126), і вирішити цю справу доручили спеціальній комісії (в складі академіків Д.І.Багалія, С.П.Тимошенка і П.А.Тутковського) (ф. 1, од. зб. 26129).

Навесні 1919 р. до Всеукрвидаву було надіслано на розгляд і затвердження перший видавничий план УАН (з 1 квітня до 1 вересня 1919 р). Згідно з ним передбачалися, зокрема, випуск «Записок» Історично-філологічного та Соціально-економічного відділів, «Вісника Фізико-математичного відділу», публікація результатів досліджень з геології та фауни України, з геохімії земної кори, з історії західно-російського та українського права, бюлетнів Демографічного інституту та Інституту економічної кон'юнктури, монографічних праць академіків Д.І.Багалія, О.І.Левіцького, М.І.Петрова, М.Ф.Сумцова та ін.³ 25 найменувань друкованих праць УАН було включено до загальнодержавного видавничого плану.

Всеукрвидав, «враховуючи велику наукову значимість», підтримав клопотання Академії про додаток до цього плану «Матеріалів до української природничої термінології та номенклатури» (два томи обсягом 42 друкованих аркуші)⁴.

Перше видання УАН - «Записки Історично-філологічного відділу Української Академії

наук» (К., 1919). Склалися вони з наукової частини, заміток і матеріалів, критики і рецензій, бібліографії, офіційної та довідкової частин. У «Записках» було вміщено наукові та критичні статті зарубіжних і українських авторів, зокрема М.І.Петрова та Д.І.Багалія, відомості про Історично-філологічний відділ, перших академіків УАН і бібліографію їхніх праць.

Того ж 1919 р. побачили світ перша та друга частини журналу «Книжний вісник» (видавець - Всенародна Бібліотека України (ВБУ), з матеріалами про діяльність національних та зарубіжних бібліотек, з питань бібліології та бібліографії, книгознавства тощо. Третю частину «Вісника» було підготовлено до випуску, але з фінансових причин його видання припинилось⁵.

Інші передбачені планом «Всеукрвидаву» академічні праці не вийшли через політичні, економічні і бюрократичні обставини. Видавнича діяльність УАН була перервана майже на два роки.

Ось що пише академік А.Ю.Кримський у листі «Всеукрвидаву» 18 серпня 1919 р.: «Академія наук, нещодавно розпочавши свою науково-видавничу діяльність, ледве змогла знайти спеціально пристосовану для наукових видань - з спеціальним шрифтом - типографію. Це типографія товариства «Друкар», де тепер має друкуватися багато видань всіх відділів Академії ... Тепер поліграфічний відділ Всеукрвидаву постановив реквізувати шрифт типографії товариства «Друкар». Отже цією реквізицією було б зруйновано типографію з її спеціальними шрифтами для старослов'янських текстів, математичних праць та інш. і тим самим припинено видавничу діяльність Академії наук. Через те Академія звертається до Вас з проханням вжити всіх заходів для того, щоб не було реквізовано типографію «Друкар», що дуже пошкодило б діяльності молодій науковій установі республіки»⁶.

Наприкінці 1919 та протягом 1920 р. всі ресурси поліграфії було мобілізовано на випуск агітаційно-пропагандистської літератури. Усього - 3 728 525 брошур, 1 738 500 листівок та 372 000 плакатів⁷ і лише 10 наукових праць⁸, серед яких не було жодної академічної.

Унеможливлення друкувати свої наукові праці негативно позначилося на ефективності роботи

академічних установ. За міжнародними нормами пріоритет за вченими закріплювався тільки у тому разі, коли результати наукових досліджень були опубліковані французькою, німецькою чи англійською мовами⁹. Отже, треба було вишукувати можливості для друку (ф.1, од. зб. 26165, 26170, 26184).

Паперова й поліграфічна промисловості занепали. Підприємства «Укрпаперу» в другій половині 1921 р. виробили лише 10 % продукції порівняно з 1913 р.¹⁰ Через економічну блокаду скорочувались імпорتنі поставки. Надійшло всього 664 пуди паперу і поліграфічних матеріалів¹¹. Голод спричинив вплив робочої сили з міст у села.

На засіданні колегії «Всеукрвидаву» (червень 1921 р.) констатувалося: «Харківські друкарні не працюють ... В Кременчузі друкарні стоять із-за втечі робітників. У Києві роботи зупиняються із-за відсутності коштів і харчів»¹². Тільки за перші шість місяців з поліграфічної промисловості відплинуло 60 % професійних кадрів - тобто 6032 спеціаліста¹³.

25 січня 1921 р. Рада Народних Комісарів УРСР видала постанову «Про Українську Академію наук», згідно з якою передбачалося «передати у переважне користування Академії наук досить оснащену друкарню в Києві та забезпечити її папером для академічних видань»¹⁴. На Спільному зібранні УАН 21 лютого 1921 р. зазначалося, що поліграфічне устаткування «Друкаря» найбільш відповідає вимогам для видання академічних праць (ф. 1, од. зб. 26198).

Академік Д.О.Граве звернувся до керівництва УАН з пропозицією створити загальноакадемічний Редакційний відділ, який мав би готувати праці науковців Академії до друку, перекладати класичні твори іноземних авторів тощо (ф. 1, од. зб. 26204). Цю ідею деякі відділи не підтримали. Тому Спільне зібрання 4 квітня 1921 р. відкинуло створення такої структури (ф. 1, од. зб. 26026).

Навесні того ж року в систему Академії влилось УНТК, яке мало у своєму розпорядженні невеличку, пристосовану суто для видання наукових праць друкарню. Це була фактично єдина поліграфічна база, де друкувалися праці науковців УНТК, УАН, Сільськогосподарського комітету України.

Керівництво УАН вважало, що вона перейшла в розпорядження Академії згідно з постановою РНК УРСР від 25 січня 1921 р. Проте устаткування друкарні УНТК було демонтовано. Вона опечатана (ф. 36, од. зб. 590, арк. 18).

Академія наук заявила рішучий протест (ф. 1, од. зб. 26213). «Позбавлення державних наукових установ друкарні, - наголошував А.Ю.Кримський, - було в сучасних умовах важкою втратою для розвитку української культури» (ф. 1, од. зб. 590). Однак до його думки ніхто з чиновників не прислухався.

І хоча кількісний склад ВУАН зменшився з 606 до 147 чоловік, а заробітна плата ординарного академіка становила лише один долар на місяць¹⁵, учені творили науку, поновили видання академічної книги, видрукувавши у 1921 р. «Найголовніші правила українського правопису», першу частину монографії професора Т.Сушицького «Західно-російські літописи як пам'ятки літератури», два номери «Збірника Історично-філологічного відділу»¹⁶.

Неп, госпрозрахунок сприяли зміцненню матеріальної бази видавництва України, збільшенню обсягу національного друку (у 1920 р. було випущено 46 книг наукової та науково-популярної літератури¹⁷, у 1921 р. - 231 - це понад 20 % від загального обсягу назв книжкової продукції республіки)¹⁸.

Наукова громадськість продовжувала турбуватися про створення власного видавництва на кооперативних засадах. Його концепцію Д.І.Багалій виклав у доповіді «Видавничий кооператив працівників науки», яку виголосив на пленумі Всеукраїнського комітету сприяння вченим у березні 1922 р.¹⁹ Питання «Професорський видавничий кооператив» розглядалося також на одному із засідань колегії Наркомосу УРСР 24 травня 1922 р.²⁰ Безрезультатно.

За складних обставин, коли урядові структури саботували виконання постанови РНК УРСР від 25 січня 1921 р., гальмували організацію кооперативного наукового видавництва, Академія наук звернулася до уряду республіки з клопотанням про передачу їй друкарні Києво-Печерської лаври «зі всіма машинами, касами, шрифтами та іншим устаткуванням»²¹. У травні 1922 р. цей дозвіл було

одержано, однак трест «Київ-Друк» чинив опір, аж поки його не було притягнуто до відповідальності. Наприкінці 1922 р. Лаврську друкарню було передано ВУАН.

«Де-юре» вона існувала, а «де-факто» поліграфічне обладнання частково було вивезено, частково зруйновано, шибки у приміщеннях вибито, енергетичні машини пошкоджено²², а старозавітні слов'янські шрифти встеляли підлогу друкарні великими нерозібраними купами (ф. 1, од. зб. 26579).

Коштів на ремонт друкарні бракувало і Академія була змушена передати її в оренду «Друкарю». Згідно з угодою, щомісяця мали виходити академічні праці на папері, наданому ВУАН, обсягом десять друкованих аркушів. «Друкар» не поспішав придбати латинські шрифти, математичні та хімічні знаки, що гальмувало випуск праць Фізико-математичного відділу ВУАН тощо (ф. 1, од. зб. 26266).

За клопотанням Академії, Науковий комітет Укрголовпрофосвіти постановив виділити кредит у розмірі 20 млрд. крб. (за курсом 1922 р.) для видання періодичних збірників наукових праць. Колегія Наркомосу УРСР визнала, що видавнича діяльність ВУАН - це справа державної ваги і 10 серпня 1922 р. затвердила рішення Укрголовпрофосвіти²³.

Зі згаданої суми Академія отримала тільки половину. Триразове подорожчання поліграфічних робіт поставило видавничу справу під удар (ф. 1, од. зб. 26266). Під приводом порушення угоди з Державним видавництвом України (ДВУ) Академію було оштрафовано на 10 млрд. крб. З'ясувалося, що представник Інституту термінології ВУАН професор А.Яната без відповідних повноважень і відома керівництва підписав 16 березня 1922 р. з ДВУ угоду на видання серії термінологічних словників, рукописи яких своєчасно до видавництва не надійшли²⁴.

А.Яната від роботи в АН був усунений, а до РНК України в Харків терміново виїхали академіки М.М.Крилов і А.М.Лобода. Кошти ВУАН повернули (ф. 1, од. зб. 26268, 26276, 26280). Але вдалося випустити у Харкові лише першу частину «Бюлетня Редакційного Комітету для видання творів О.П.Потебні» та в Одесі - «О.П.Потебня».

Полное собрание сочинений. Т. I. Мысль и язык».

На цьому поневіряння ВУАН з друком не закінчилися. Товариство «Друкар» порушувало в орендованій друкарні загальновизнаний порядок функціонування підприємства, зокрема «не робило відрахунків від прибутків на соціальні потреби і тим самим заборгувало державі значну суму» (ф. 1, од. зб. 26283).

Трест «Київ-Друк» скористався ситуацією для повернення собі Лаврської друкарні за сприянням Київського Губдержплану (27 березня 1923 р.). Лише особисте втручання наркома освіти УРСР В.П.Затонського допомогло вийти ВУАН з цього важкого становища. За пропозицією наркома, Редакційний відділ Наркомосу УРСР заключив з ВУАН угоду на п'ять років. Академія передавала свою поліграфічну базу в оренду. Наймач зобов'язувався сплатити борг, нести юридичну та адміністративну відповідальність і «друкувати без затримки праці любого з відділів ВУАН в обсязі 10 друкованих аркушів в місяць». 14 червня 1923 р. ця угода вступила в законну дію (ф. 1, од. зб. 26282).

Видавництво «Червоний Шлях» (на нього Наркомос УРСР поклав відповідальність за дотримання цієї угоди) лише на 75 % виконувало зобов'язання перед ВУАН (1923 - 1924 рр.) Виробничі потужності академічної друкарні, зокрема придбані коштом АН дві американські ротаційні машини, використовувались не в її інтересах. Як і раніше, бракувало поліграфічних засобів для друкування праць фізиків, математиків, хіміків (ф. 1, од. зб. 22793). У 1923 р. замість 15 аркушів праць в галузі природничих наук вийшло тільки 4 (ф. 1, од. зб. 23542).

У редакційному портфелі академічних установ нагромадилося близько 4000 авторських аркушів рукописів (ф. 1, од. зб. 26579). Одним з першочергових завдань ВУАН стало зробити їх надбанням як вітчизняного, так і зарубіжного наукового загалу. А.Ю.Кримський «самовіддано взявся до організації видавничої справи Академії, віддаючи їй не тільки свій вільний час, але й всі свої зароблені гроші. Розуміння справи, уміння знайти відповідних людей та надихнути їм свого ентузіазму - все це заслуга Кримського» (ф. 1, од. зб. 26547).

Негативно позначився на видавничій діяльності

ВУАН брак паперу, фонди на нього централізовано не виділялись. Кошти на придбання «давали автори видаваних праць, чи попросту співробітники Академії наук, чи, нарешті, зовсім сторонні люди, котрі цінували культурну працю Української Академії і розуміли велику вагу її видавництва»²⁵. І результати досліджень хоча «на препоганенькому папері неодинакових сортів і кольорів, частогусто навіть різних форматів в тій самій книжці, нечіткими допотопними шрифтами» (ф. 1, од. зб. 26579, арк. 5), без сплатення авторського гонорару, але друкувались, на громадських засадах у позаробочий час фальцювались, брошурувались і виходили в світ.

У 1923 р. видавництвом «Червоний шлях» та іншими було випущено 19 академічних праць, десь по 1200 примірників кожна (загальний обсяг 129,5 друкованих аркушів) (ф. 1, од. зб. 26579, арк. 4). Окрім збірників праць I-го Відділу, вийшли праці та «Записки Фізико-математичного відділу ВУАН», «Українські геологічні вісті» та «Український зоологічний журнал», словники геологічної та хімічної термінології, монографії Д.І.Багалія, А.Ю.Кримського, П.А.Тутковського.

Порівняно з минулими роками це було значним досягненням національної Академії, хоча ще багато важливих наукових праць залишалось у рукописах. Серед них і багатотомна серія «Українського народного мистецтва» (на друкування першого тому було асигновано 4000 крб. золотом). Вона була вилучена через відсутність поліграфічних потужностей з видавничих планів²⁶. Кабінет антропології та етнології у своєму зверненні до Спільного зібрання 30 травня 1924 р. наголошував, що підготовлені до друку рукописи «втрачають свою вартість і не матимуть свого значення, що їм надавалось спочатку», і що цей фактор «обмежує вплив ВУАН на культурне і наукове життя країни» (ф. 1, од. зб. 26305).

Порівняно з 1918 р. мережа наукових установ Академії зросла у 2,5 рази і нараховувала 64 структурних підрозділи²⁷. Відновилося видання журналу колишнього УНТК «Україна» під егідою Академії (ф. 1, од. зб. 26304). На одному із засідань Спільного зібрання А.Ю.Кримський запропонував розіслати зарубіжним науковим центрам «Звіdomлення ВУАН за 1919-1924 рр.», щоб

«з поданих там цифрових даних наочно побачили, яку велику працю встигла переробити Всеукраїнська Академія наук за п'ять літ свого існування» (ф. 1, од. зб. 23542).

У 1924 р. в Академії з'явилася можливість завершити поліграфічну обробку своїх попередніх видань. Було пофальцьовано та поброшуровано понад 30 000 примірників книг і журналів.

Серед макулатури колишньої Лаврської друкарні співробітники ВУАН знайшли і листки-відбитки книги професора Ф.Титова «Матеріали до історії книжної справи на Україні в XVI-XVIII вв.». Їх було впорядковано і зроблено 200 примірників. Сьогодні це одне з рідкісних видань ВУАН. Усього в 1924 р. друкована продукція Академії нараховувала 34 назви монографій, збірників, журналів обсягом 331,5 друкованих аркуша (ф. 1, од. зб. 26579, арк. 5).

Позитивні зрушення в сфері видавничої справи дали змогу ВУАН брати активнішу участь у внутрішньому й зовнішньому книгообміні. У 1924 р. було розіслано 10 455 примірників академічних видань 210 радянським і 89 закордонним науковим організаціям (ф. 1, од. зб. 26579, арк. 6). Видання ВУАН експонувалися на Празькій міжнародній виставці книги в 1924 р. (ф.47, од. зб. 21, арк. 44). Це сприяло зростанню міжнародного авторитету українських вчених. «Наукові праці

Академії дали міцний внесок у всесвітню науку²⁸. Важливі результати здійснених у стінах інститутів ВУАН досліджень були опубліковані на сторінках союзної та іноземної періодики. Так, у наукових журналах Німеччини українською та німецькою мовами вийшли статті професорів М.Холодного, І.Шмальгаузена, О.Палладіна тощо. Багато наукових праць академіка М.Крилова публікувалось у виданнях Паризької АН, у математичних виданнях США, Італії, Іспанії, Японії²⁹.

Зростання мережі академічних установ і числа науковців, а також ефективності їх праці потребувало адекватного зростання видавничої продукції. Проте на кошти, виділені Укрголовнаукою (ф. 1, од. зб. 26547), можна було випустити тільки 85 друкованих аркушів. Усього ж у 1925 р. вийшло 53 найменування книг, збірників та періодики ВУАН загальним обсягом 391,5 друкованих аркуша (ф. 1, од. зб. 26579). Тобто, близько 80 % свого друку ВУАН змушена була видавати за рахунок інших статей кошторису Академії, коштом позаакадемічних установ і приватних осіб. Таке становище позначалося на ритмічності видавничої справи, ставило її в залежність від джерел фінансування, отже, видавалося більше праць історичних, мовних, етнографічних, ніж технічних і природознавчих (див. табл.).

Статистичні дані видавничої діяльності УАН-ВУАН в 1919-1928 рр.
по галузях наук

Роки	Суспільні науки			Природничі й технічні науки		
	Число назв	Обсяг у сторінках	Тираж у тис. примірників	Число назв	Обсяг у сторінках	Тираж у тис. примірників
1919	10	947	-	-	-	-
1920	-	-	-	-	-	-
1921	3	230	17.5	-	-	-
1922	2	310	-	-	-	-
1923	13	1543	16.7	4	161	4.1
1924	17	3333	28.3	6	240	8.4
1925	21	3063	38.7	15	1108	13.5
1926	36	7635	54	21	1389	23.2
1927	51	12419	111.6	13	1639	16
1928	73	17137	114.3	20	2374	23.2
ВСЬОГО	226	46617	389.1	79	6908	88.2

1925 р. був переломним для видавничої справи ВУАН. Академічні книги в поліграфічному та художньому виконанні досягли рівня продукції провідних видавництв республіки. Було налагоджено зв'язки з торговельними організаціями та закордонними іноземними фірмами. Стабілізувався міжнародний книгообмін.

У 1926 р. державні асигнування на випуск праць ВУАН становили 33 041 крб., а в наступні 1927 - 1928 рр. - 34 716 і 90 000 крб.³⁰ Зміцнення фінансової бази видавничої справи ВУАН дало змогу у 1926 - 1928 рр. випустити в світ (за кількістю назв) відповідно 64, 94 і 108 монографічних праць, наукових збірників та періодики обсягом 669,5, 999 і 1305 друкованих аркушів (ф. 1, од. зб. 26579, арк. 9-10). У 1926 р. було розіслано (безкоштовно) 40 114 примірників видань ВУАН 358 установам, у тому числі 154 закордонним, у наступному 1927 р. ці показники становили 68978, 449 і 186³¹.

У 1926 - 1928 рр. в світ вийшли монографічні праці академіків ВУАН П.А.Тутковського,

М.Т.Кашенка, М.С.Грушевського, А.Ю.Кримського, В.М.Перетца, М.М.Крилова, Д.О.Граве, М.В.Павлової, В.О.Плотнікова, К.Г.Воблого та інших, що й сьогодні не втратили своєї наукової цінності.

З метою інтенсифікації науково-технічного прогресу, у 1928 р. комісія Наркомосу УРСР вивчала діяльність Академії і стан її видавничої справи. Головними її недоліками було визнано диспропорцію між дослідженнями та випуском праць суспільнознавчого та природничо-технічного характеру, недостатньо уваги, зокрема, приділялось хіміко-біологічним, сільсько-господарським та медичним наукам. Було рекомендовано Колегії Наркомосу УРСР «забезпечити через Укрнауку ВУАН тверду базу і плановість її наукової діяльності відповідними асигнуваннями коштів на організацію лабораторій, кабінетів, побільше друкувати наукових творів академіків, ув'язати плани ВУАН з плановою діяльністю на Україні» (ф. 1, од. зб. 26541).

¹ Інститут рукопису ЦНБ, ф.І, од. зб. 26119, 26120. Далі при посиланні на це джерело фонд і одиницю збереження вказуємо в тексті.

² Звідолення Всеукраїнської Академії наук у Києві за 1924 рік. - К., 1925. - С. 30.

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), оп.І, ф. 166, спр. 740, арк. 69, 80.

⁴ Там само, спр. 742, арк. 91-92.

⁵ *Постернак С.* Всенародна Бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у Києві. - К.: ВУАН. - 1923. - С. 54.

⁶ ЦДАВО України, оп. І, ф. 166, спр. 718, арк. 25.

⁷ Там само, ф. 177, спр. 115, арк. 44.

⁸ *Молодчиков О.* Книга Радянської України. - К., 1972. - С.35-36.

⁹ Советская Россия. - 1988. - 21 мая.

¹⁰ Вісті ВУЦВК. - 1922. - 7 січня.

¹¹ Там само. - 15 лют.

¹² ЦДАВО України, оп. І, ф. 177, спр. 103, арк.20.

¹³ Там само, спр. 115, арк.10.

¹⁴ Книга и книжное дело в Украинской ССР: Наукова думка, 1985. - С.49.

¹⁵ Звідолення Всеукраїнської Академії наук у Києві за 1923 рік. - К., 1924. - С. 4.

¹⁶ Там само. - С.163.

¹⁷ *Молодчиков О.* Книга Радянської України. - С.35-36.

¹⁸ ЦДАВО України, оп. І, ф. 177, спр. 115, арк. 7.

¹⁹ Наука на Украине. - 1922. - № 1. - С.131; 1922. - № 2. - С.166-167.

²⁰ ЦДАВО України, оп. І, ф. 166, спр. 744, арк. 44-45.

²¹ Книга и книжное дело в Украинской ССР. - С. 49.

²² Звідолення Всеукраїнської Академії наук у Києві за 1922 рік. - Прага, 1925. - С. 3-5.

²³ ЦДАВО України, оп. І, ф.166, спр. 743, арк. 165-166; Архів Інституту рукопису ЦНБ, ф. І, од. зб. 26260.

²⁴ Там само, оп. І, ф.177, спр. 323, арк. 1-30.

²⁵ Звідолення Всеукраїнської Академії наук у Києві за 1924 рік. - С. 32.

²⁶ Звідолення Всеукраїнської Академії наук у Києві за 1923 рік. - К., 1924. - С. 69.

²⁷ *Артемівський А.Я.* Що таке Всеукраїнська Академія наук (ВУАН)? - К., ВУАН. - 1931. - С.88.

²⁸ Вісті ВУЦВК. - 1924. - 15 бер.

²⁹ Див. *Кулінич І.М.* Українсько-німецькі історичні зв'язки. - К.: Наук. думка. - 1969.

³⁰ *Артемівський А.Я.* Що таке Всеукраїнська Академія наук (ВУАН)? - С. 87.

³¹ Звідолення Всеукраїнської Академії наук у Києві за 1926 рік. - К., 1928. - С. 15-16.

М.Божко, М.Гордій

КНИГОЗБІРНІ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ - 385

Наукову бібліотеку Львівського університету ім. І.Я.Франка засновано в 1608 р. Цей акт підтверджує найгрунтовніша історія університету, написана його професорами - Л. Фінкелем та Ст. Стажинським¹.

У своїх розділах Л.Фінкель описує заснування і розвиток навчального закладу до 1869 р. Зібрані ним документи свідчать, що 2.10.1608 р. у Львові було відкрито єзуїтську колегію. До неї було прийнято 200 учнів, яких навчали понад 30 викладачів. Протягом кількох років у колегії були запроваджені дисципліни (теологія, філософія, логіка, фізика, математика, риторика, поетика тощо), які вивчалися в європейських університетах. При колегії існувала книгозбірня для потреб навчання і викладання. Згодом, з ініціативи її керівництва, королівським указом від 20. 01.1661 р., «аби на вічні часи існувала колегія та під назвою Університету і Академії» їй було надано «гідність Академії і титул «Університету», з відповідними програмами й рівнем навчання і з такими ж правами, як у Ягеллонського та Вільнюського університетів.

Головне приміщення бібліотеки з книгосховищем на 1 млн. томів, споруджене в 1901-1905 рр. за проектом В.Хааса і Г.Пежанського, відповідало кращим європейським зразкам тих часів. Його центральний читальний зал прикрашено фресками відомого художника Ю.Макаревича. В алегоричних панно - емблемах чотирьох традиційних факультетів - розкрито зміст і призначення основних університетських

¹ *Finkel L., Starzynski St. Historia Uniwersitetu Lwowskiego. - Lwow, 1894.*

© Божко Мирон, Київ, 1994

© Гордій Марія, Київ, 1994

наук - теології, права, філософії та медицини.

Ще одне книгосховище на 1 млн. томів знаходиться в новому приміщенні бібліотеки.

Майже за чотири століття існування бібліотеки в її фондах зосереджено духовні скарби, що нагромаджувалися у книгозбірнях монастирів, навчальних закладів і приватних колекцій. Одна з таких колекцій - збірка книг з різних галузей знань (11000 томів) відомого лікаря, видатного бібліографа, префекта придворної Віденської бібліотеки Н.Гареллі (1670-1739) - стала основою фонду світського розділу бібліотеки.

У 1784-1918 рр. книгозбірня університету була одночасно й публічною крайовою (земельною) бібліотекою Галичини, одержуючи обов'язковий примірник видань «Королівства Галіції і Ладомерії», що входило до складу Австрійської імперії. У 1918-1939 рр. до неї надходив обов'язковий примірник видань із так званих східних земель Польщі. У різні часи надходили зібрання й архіви багатьох державних та громадських установ (зокрема, доцензурні примірники галицької періодики).

У другій половині ХІХ - поч. ХХ ст. бібліотечні фонди поповнювалися за рахунок особистих книжкових зібрань відомих діячів науки - С. Дуніна-Борковського, М.Форманьоша, О.Прусевича, П.Чирвинського та ін. НБ володіє унікальними колекціями знаних бібліофілів, зокрема князя В.Чарторийського (близько 25 тисяч томів з історії народів Заходу й Сходу, історії релігії, географії тощо) та Ю.Козебродського (інкунабули, стародруки, мемуари тощо).

У НБ зберігається 43 інкунабули, майже 900 палеотипів, слов'янські стародруки, перші прижиттєві видання відомих науковців, рідкісні

видання нової української літератури, 1100 рідкісних карт і планів, інші раритети, а також близько 1,7 тисяч рукописів XII - XX ст. Серед них - середньовічні пергаменні, ілпміновані латинські, італійські та польські культові книги, русько-слов'янські церковні культові видання XV - XVIII ст., вірменські рукописи XIX - XXIII ст., праці з геології, права, геральдики, філології, з історії українських земель тощо. Численні документи утворюють певні тематичні групи. Найзначніші з них - матеріали окремих міст, староств, маєтків, органів місцевої влади Галичини XVI - XIX ст., документи деяких церков, монастирів і шкіл XVII - XIX ст. Є колекція автографів діячів науки та культури.

Серед рідкісних видань - книги XV ст. про лікарські рослини західних областей України. Унікальним є й «Бревіарій Краківський», випущений у Нюрнберзі. Таких книг у світі залишилося три (два примірники - в Клостенбурзі та Манчестері). Зі слов'янських першодруків НБ має знамениту «Острозьку біблію» та «Апостол» І.Федорова, граматику грецької і слов'янської мов для братських шкіл «Аделфотес» та ін.

Від 1929 до 1991 р. бібліотека отримувала обов'язковий примірник усіх видань колишнього СРСР відповідно до тематики університетських курсів та досліджень, і має фактично всі видання післявоєнного періоду (згідно профілю вузу), що виходили в Україні.

Кілька особистих колекцій книг подаровано нашими країнами, що живуть у США, Канаді, Німеччині, Великобританії. Зокрема, велику цінність становлять понад 300 видань, подарованих у 1970 р. родиною інженера М.Зиньо (США). Це - енциклопедії, довідники з різних галузей знань, художні твори зарубіжних класиків.

Власне зібрання книг передав у НБ відомий фізик, голова відділу Свартморського коледжу (США, штат Пенсильванія), професор О.Біланюк. Збірка складається з підручників, довідників та наукових праць з фізики, математики, астрономії, більшість з яких стала бібліографічною рідкістю. Серед них - прижиттєві видання А. Енштейна, Е.Фермі, Т.Дірака, М.Планка, Б.Рассела.

350 книг українською мовою, виданих за кордоном у повоєнний час, подарував бібліотеці

доктор медицини з Оттави (Канада) В.Чубатий. Більша частина цього зібрання - книги, що висвітлюють історію визвольного руху нашого народу, документи та спогади про діяльність Української Галицької Армії, дивізії «Галичина», матеріали та документи Української Гельсинської групи; твори українських письменників, що публікувалися у видавництві «Смолоскип» - В.Голобородька, І.Калинця, Є.Сверстюка, В.Стуса, О.Тихого.

Декілька тисяч видань з діаспори отримано за останні роки від українсько-американського добродійного фонду «Сейбр-Світло», який у складний для нашої держави час став важливим джерелом поповнення бібліотечних фондів. Зокрема, це - «Енциклопедія українознавства» (у 10 т., за ред.В.Кубійовича), «Літопис Української Повстанської Армії» (у 20 т.), колекція видань Українського дослідницького інституту Гарвардського університету, книги видавництва «Сучасність», а також монографії зарубіжних учених з історії мовознавства, економіки, культури. Завдяки фонду «Сейбр-Світло» у бібліотеці відкрито читальню американської періодики, де є понад 150 назв журналів за 1990-1993 рр. Гарантовано передплату цих видань на наступні три роки.

У 1991 р. глава УГКЦ Блаженніший Мирослав Іван кардинал Любачівський подарував бібліотеці цінні книги, видані Українським Католицьким університетом у Римі: праці митрополита Андрія Шептицького та патріарха кардинала Йосипа Сліпого (у 14 т.), книги з історії християнства, з історії української держави у княжі та козацькі часи, церковно-історичні радіолекції з Ватикану.

За програмою гуманітарної допомоги від Міністерства освіти та науки Німеччини одержано літературу з різних галузей знань гуманітарного та природничого профілю - енциклопедії, словники, довідники, підручники, монографії (3000 одиниць).

Важливим джерелом поповнення фондів є книгообмін (здійснюється з 1954 р.). Зараз підтримуються зв'язки з 360 установами та організаціями різних країн світу, від яких щорічно надходить понад 5000 примірників книг і журналів.

Нині фонд бібліотеки становить близько 3 млн. од. зб. понад 40 мовами народів світу.

Користуються ним науковці та студенти не тільки університету, а й інших вузів, фахівці Львова, області, регіону, всієї України, далекого й близького зарубіжжя.

Щорічно обслуговується понад 60 тисяч читачів і видається на їхні запити близько 1,5 млн. друкованих видань.

Сприяючи навчальній та науково-дослідній діяльності вузу, НБ веде інформаційну роботу, укладає і видає допоміжні та рекомендаційні бібліографічні посібники, зокрема: «М. Драгоманов і Галичина» (1992), «Франкознавство у Львівському університеті. 1945-1987» (1984-1988), «Культура української мови» (1991) та ін. У 1992 р. започатковано видання збірника наукових праць «Вузівська бібліотека: Історія. Теорія. Досвід роботи» (уже вийшло два випуски).

Наша установа - методичний центр зонального об'єднання бібліотек вищих та середніх спеціальних навчальних закладів західного регіону.

Функціонує відділ, який займається створенням автоматизованої інформаційної бібліотечної системи. В перспективі вона охоплюватиме електронний каталог видань масиву літератури НБ, інформаційно-пошукову систему та автоматизовані робочі місця бібліотечних працівників і читачів.

Відділом автоматизації спільно з НДЛ-62 університету розроблено програмне забезпечення автоматизованого опису різних видань. На основі цієї програми розпочато заповнення бази даних нових надходжень, починаючи з видань 1994 р.

Функціонує автоматизована система передплати періодичних видань та ведеться облік їх надходжень. Розпочато формування бази даних про друковані праці науковців ЛДУ (починаючи з публікацій за 1993 р.). Зібрані відомості використовуватимуться в інформаційно-пошуковій роботі та при виданні відповідних довідників. На черзі - створення бази даних стародруків (XVI - XVIII ст.), програмне забезпечення для автоматизованого бібліографічного опису яких знаходиться на стадії тестування.

Планується співробітництво з відомою американською компанією Digital Equipment Corp. по створенню у Львові електронної інформаційної мережі. НБ разом з іншими основними науковими та академічними бібліотеками міста підписали

угоду про фундацію асоціації бібліотек для здійснення проекту Digital. Реалізація проекту розпочнеться відразу після розв'язання фінансових питань. Мережа матиме доступ до міжнародної системи INTERNET, серед послуг якої - електронна пошта, збірки новин, електронні журнали, бази даних. У перспективі - вихід у міжнародний інформаційний простір.

З 1990 р. в університетській книгозбірні активно працює осередок Товариства української мови ім.Т.Г.Шевченка «Просвіта». Традиційно проводяться вечори-зустрічі з відомими людьми краю, з творчою інтелігенцією міста. Змістовними були вечори, присвячені 125-річчю «Просвіти», 180-річчю від дня народження Т.Г.Шевченка (тоді вперше зібралися разом майже всі львів'яни, удостоєні Державної премії ім.Т.Г.Шевченка), а також вечір пам'яті поета, вченого, борця за незалежність України Олега Ольжича.

Колектив бібліотеки підтримує тісні контакти з творчою громадськістю Львова - письменниками, митцями, талановитою молоддю.

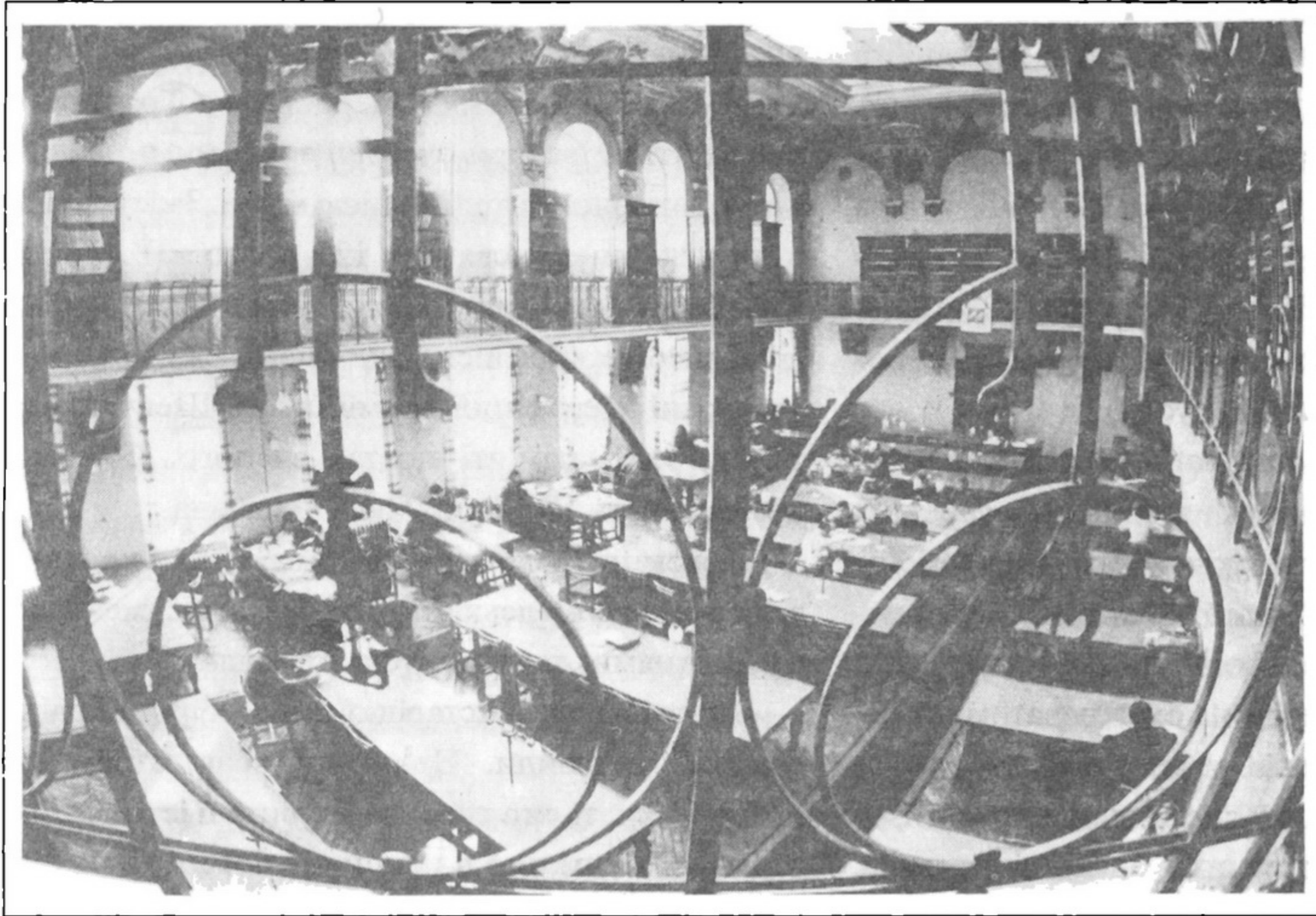
Багата історія найстарішої книгозбірні України, безцінні її фонди. Не менше багатство - її працівники, ті, хто творив і творить її історію. Ми гордимся тим, що в нашій бібліотеці майже 40 років працював відомий бібліограф, бібліофіл, знавець книги, людина енциклопедичних знань, яка завжди щиро ділилася з читачами своїми інтелектуальними набутками, - Ф.П.Максименко (1897 - 1983). Внесли значний вклад у розвиток бібліотеки І.Громницька, З.Федотова, М.Гаврилів, І.Цурковська, М.Важнич, С.Наумова тощо.

Найкращі роки життя віддали служінню книзі О.Футорська, Д.Торська, Г.Пантелеєва, З.Захарова, А.Синиця, З.Данцева, В.Полонська, І.Демчина, Т.Микитин та інші, що перебувають на заслуженому відпочинку. Понад 40 років працюють у бібліотеці зав.сектором Л.Шевчук та бібліотекар Г.Аблікова. Більше 25 років — головний бібліограф В.Потайчук, учений секретар В.Кутик, заступник директора з наукової роботи Г.Талантова, зав.відділами - Б.Геляс, Г.Домбровська, Л.Соклюк, Т.Петеляк, зав.секторами - Л.Решота, С.Новосад, І.Дзьоба, З.Глинчак, бібліотекарі Х.Брожина, М.Костащук. А.Лосева, О.Гущина. Багато років трудяться в бібліотеці зав. відділами

- Г.Прокоф'єва, І.Якімова, Н.Швець, О.Жмурко, С.Філоненко, І.Цвіркун, О.Лук'яненко, З.Жгильова, М.Колодій, В.Смоліна, Л.Грушецька, зав.секторами - Л.Єфремова, А.Соловійова, Л.Яхвак, З.Домбровська, М.Любицька, М.Яцула, Л.Шаповал, бібліотекарі Л.Андрусишин, Т.Романченко, електрофотограф С.Котляр, палітурник П.Семчишин та багато ін.

«Колектив скарбниці духу українського» щиро привітав Президент нашої держави Л.Кравчук та Блаженніший Патріарх УГКЦ Мирослав Іван кардинал Любачівський.

Нині найстаріша книгозбірня України переживає духовне відродження. Її діяльність сприятиме розвитку науки, освіти й культури.

□ Читальний зал наукової бібліотеки Львівського університету.

□ Старший бібліотекар Іванна Добуш (зліва) і читачка - вчителька львівської СШ №32 Тереза Косарик.

Н.Орач

ГОЛОВНИЙ НАУКОВИЙ СПІВРОБІТНИК

Іван Гаврилович Шовкопляс - доктор історичних наук, єдиний головний науковий співробітник ЦНБ. Він - автор понад 300 друкованих праць: статей та більше 20 монографій, брошур, бібліографічних посібників. Так, «Основи археології» - єдиний підручник зі спеціальності, по якому вчилися і вчаться майбутні археологи, студенти вузів України.

На запрошення Київського університету ім. Т.Г.Шевченка І.Шовкопляс чимало років викладав курс археології України та методичку польових археологічних досліджень на історичному факультеті. Склав програму для читання курсу.

Протягом багатьох років учений виявляв і досліджував пам'ятки пізнього палеоліту (стародавнього кам'яного віку) в Україні, котрі ввійшли в скарбницю не тільки української, а й світової культури.

Вивчала праці І. Шовкопляса і з увагою поставилася до його наукової концепції відомий український історик Н.Д.Полонська-Василенко.

Перше знайомство з майбутньою професією відбулося в 14 років і овіяно романтикою молодості. Йдеться про розкопки (недалеко від Лазірок, що на Полтавщині) Гінцівської стоянки первісних людей доби пізнього палеоліту, першої в Східній Європі такої пам'ятки, виявленої ще в 1871 р. Тоді, в 1935 р., роботи поновилися.

Таємничість праці археологів вразила хлопця, збентежила думки, змусила по-іншому подивитися на навколишній світ. Нахлинули питання. Але відповіді на більшість з них він одержав тоді, коли став спеціалістом, колегою дослідників Гінцівської стоянки - І.Підоплічка, М.Фосс, І.Левіцького, О.Брюсова.

© Наталія Орач, Київ, 1994

Іван Гаврилович Шовкопляс народився 1921 р. в селянській родині. Наполегливий, допитливий, беручий до знань хлопець був одним із кращих учнів у школі, відмінником. Та в 10 класі спіткало горе. Репресували батька. Івана, як сина «ворога народу», вигнали з комсомолу, вчителі боялися ставити заслужені п'ятірки.

Гаврилу Шовкоплясу вдалося передати з ув'язнення один-єдиний листочок, в якому він просив дружину продати останню корову, щоб син продовжував навчання. Ні клятв, ні обіцянок Іван не давав. Але саме той лист, як батьків заповіт, надавав йому сил іти по нелегкому шляху життя, долати труднощі, невтомно і вірно служити науці.

Тільки у 57-му надійшла звістка про те, що Гаврила Шовкопляса визнано невинним. Коли і як помер, де його останнє пристановище - досі невідомо.

Іван, не маючи свідоцтва відмінника, змушений був здавати на історичний факультет Київського університету 13 екзаменів. Усі роки навчання його переслідував страх: не дадуть учитися.

Однак університет пощастило закінчити.

У 1945 р., тобто аж через десять років після першої зустрічі з археологією, відбулася друга. Шовкопляс працював тоді у Державному історичному музеї і отримав відрядження в експедицію на Поділля.

Старанність дослідника, наполегливість у пошуку, дивовижна працездатність не пройшли повз увагу директора Інституту археології АН України академіка П.П.Єфіменка, який і запросив до себе в аспірантуру молодого науковця.

У 1949 р. І.Шовкопляс достроково захистив кандидатську дисертацію. В 1949-1951 рр.

він працював ученим секретарем в Інституті археології, а в 1951-1960 - заступником директора з наукової роботи і займався вивченням історії найдавнішого населення на території України.

У той час здійснювалися широкі археологічні розкопки - як заплановані самим інститутом, так і пов'язані з будівництвом гідроелектростанцій, водосховищ, зрошувальних каналів і систем. У місцях їх зведення велися дослідження найрізноманітніших пам'яток. Директор Інституту відвідував ці об'єкти, а для І.Г.Шовкопляса, який супроводжував його в поїздках, то була чудова можливість для нагромадження власного досвіду.

Вів молодий учений і самостійні дослідження. Керував розкопками широко відомих тепер пізньопалеолітичних стоянок: Мізинської та Ключівської на Чернігівщині, Радомишльської на Житомирщині та Добранічівської і Фастівської на Київщині.

За ініціативою І.Г.Шовкопляса, вперше у вітчизняній науці було видано колективну працю «Нариси стародавньої історії Української РСР», де подано систематизований виклад стародавньої історії населення України від найдавніших часів до середньовіччя. У книжці «Археологічні дослідження на Україні (1917-1957)» вчений здійснює огляд археологічних пам'яток. Видає брошуру «Стародавній кам'яний вік на Україні». На організованих наукових конференціях, сесіях виступає з цікавими доповідями з питань первісної археології. Піклується про публікацію матеріалів конференцій, сприяє створенню виставок предметів, здобутих під час експедицій.

У 1954 р. в Мелітополі був розкопаний скіфський курган, в якому виявлено понад 3 тисячі золотих прикрас, предметів побуту, спорядження. За традицією, директор Державного Ермітажу М.І.Артамонов зробив запит, щоб знайдені речі було передано в Ленінград. Шовкопляса це стурбувало. За підтримкою президента АН України О.В.Палладіна ці запити було відхилено. І відтоді всі знайдені в Україні золоті скарби, зберігалися й експонувалися вдома. У відповідь на такий крок, директор Ермітажу, відмовився від попередньої згоди бути в Івана Гавриловича опонентом під час захисту докторської дисертації, однак це не перешкодило її захисту (1964).

Перша академічна бібліографія «Розвиток радянської археології на Україні (1917-1966)» (вийшла друком до ювілею АН України в 1969 р.), підготовлена Шовкоплясом, є свідомством глибоких фахових знань.

До 60-х років в АН неодноразово піднімалося питання про свій археологічний музей. Шовкопляс, якого обрали на посаду його завідуючого, мріяв відкрити музей до 50-річчя Академії наук. Одне з найбільших утруднень полягало в тому, що приміщення для Музею потребувало капітального ремонту. А часу бракувало. В самого ж завідуючого, крім письмового столу, нічого не було. Музей існував тоді лише в уяві Івана Гавриловича. Він розробив його наукову концепцію, тематико-експозиційний план, відібрав у величезних фондах Інституту археології необхідні експонати. Одержавши у тимчасове користування єдину кімнату, розпочав монтаж майбутньої експозиції, підготовку ілюстрацій.

Докладаючи неймовірних зусиль, він наполегливо реалізовував свій задум. І — здійснив. Щира подяка прийшла від академіків М.В.Келдиша і Б.Є.Патона, учасників ювілейних урочистостей. Експозиція археологічного музею охоплювала період від найдавніших часів до пізнього середньовіччя, вона дістала високу позитивну оцінку серед вітчизняних і зарубіжних науковців та широкої громадськості.

Археологічний музей як відділ Інституту археології ввійшов у комплекс Центрального науково-природничого музею АН УРСР (директор - академік І.Г.Підолічко, заступник голови Музейної ради - І.Г.Шовкопляс).

За дорученням Президії Академії наук і Музейної ради, Шовкопляс перебував у Японії як консультант на виставці «Японські острови та їх зв'язок з материком у минулому», на якій експонувалися предмети та реконструкція житла пізнього палеоліту, розкопаного в с. Межиріч на Канівщині. Вчений провів за кордоном велику науково-пропагандистську роботу, за що одержав подяку повпредства СРСР в Японії.

То був злет творчих сил. Шовкопляс брав участь у написанні цілого ряду узагальнюючих праць, зокрема таких, як «Історія Української РСР», «Історія українського мистецтва», «Історія

Кієва», «Історія Академії наук УРСР», «Археологія Української РСР» та ін.

І.Шовкопляс - активний пропагандист історичних надбань України. Він добився створення унікального археологічного музею на місці стоянки (поселення) первісних людей кінця стародавнього кам'яного віку, розкопаної ним у хуторі Добранічівка Яготинського району Київської області. В музеї, відкритому в 1977 р. експонуються унікальні залишки давнього житла з кісток мамонта, ями-комори та інші об'єкти і предмети, залишені первісними людьми. Це перший і досі єдиний такого типу музей в нашій країні. Сьогодні він відомий як в Україні, так і поза її межами. Його відвідують учені з різних кінців планети.

Однак, попри зовнішній блиск та легку вдачу, і творча доля Івана Шовкопляса, і його шлях у науці устелений жорстким терням. Неприємності, які переросли у відверте цькування, були спричинені тим, що погляди і громадянська позиція вченого, якого хвилювала доля української науки, історії, культури (зокрема, він чимало зробив для пропагування спадщини М.Грушевського), відрізнялися від офіційної лінії командно-адміністративної системи.

Не влаштувала директора Інституту археології АН СРСР академіка Б.О.Рибаківа наукова діяльність І.Шовкопляса, спрямована на розвиток археології України. Луною пішов відгук до секретаря з ідеології ЦК КП України В.А. Маланчука, а в Академії - до І.К.Білодіда, С.М.Бібікова, В.Д.Барана (тільки в минулому році, не без участі Шовкопляса, музей повернули до Інституту).

Прагнучи справедливості, І.Г.Шовкопляс звернувся у високі інстанції. Відповідь була така: в 1973 р. в академічній бібліографії «Розвиток радянської археології на Україні (1917-1966)», виданій в 1969 р., було виявлено «відсутність розгляду основоположних партійних документів, що визначають розвиток суспільних наук». Шовкопляса звинуватили в «порушенні класового, партійного підходу до підбору праць», у тому, що в академічній бібліографії було подано твори М.Грушевського і Н.Полонської-Василенко, П.Курінного і В.Козловської, В.Щербаківського і В.Дубровського, В. Антоновича і Ф. Вовка, «які відомі своєю злісною антирадянською діяльністю або своїми

буржуазно-націоналістичними поглядами». Після такого безпідставного звинувачення книгу було вилучено з бібліотек Академії наук, а І.Г.Шовкопляса звільнено з посади завідуючого відділом - Археологічним музеєм, позбавлено праці за фахом, якій віддавав усі свої знання, хист, енергію і в якій досяг значних творчих успіхів. Безробітного вченого взяла під свій дах ЦНБ.

Находили прекрасні відгуки про його книги знаних фахівців з Росії, з-за кордону. Іван Гаврилович почав втягуватися у бібліотечне життя, опановувати його специфіку. Втім, добре розумівся на багатьох професійних бібліотечних питаннях. З властивою йому енергією взявся за справу. Підготував (спільно з бібліографом Н.Дмитренко) бібліографічний покажчик «Радянська література з археології України 1967-1975 рр.» та бібліографічний покажчик «І.Г.Підоплічко».

Невдовзі І.Г.Шовкопляс поринає у наукову діяльність бібліотеки. Він бере активну участь у підготовці ряду важливих бібліографічних посібників та інших праць із загальноісторичної та археологічної тематики, надає консультативну допомогу співробітникам бібліотеки та інших установ, готує наукові та методичні праці: «Книжкові фонди ЦНБ ім.В.І.Вернадського АН УРСР» (у співавторстві), «Методичні рекомендації для написання «Зводу пам'яток історії та культури на Україні», розділ до «Зводу пам'яток історії та культури Київської області». Готує історичний нарис про стародавній Київ і покажчик літератури про нього.

Знову повертається до підготовки покажчика бібліографії з археології України. Фундаментальний ретроспективний бібліографічний посібник «Археологія Української ССР 1918-1980 гг.» (вийшов з друку в 1989 р.) - результат багаторічної напруженої і копіткої роботи. В книзі наведено понад 16 тис. праць, переглянутих автором «de visu». Додано іменний, систематичний, предметний і географічний допоміжні покажчики та список основних джерел. Це - гідний внесок у науку. Книга заслужено одержала визнання і високу оцінку широкого кола спеціалістів і відзначена позитивними рецензіями вчених з Києва і Львова, Москви й Варшави.

На замовлення Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка І.Шовкопляс підготував коментар до «Археологічних нотаток» великого Кобзаря, майже не відома діяльність якого в галузі археології спонукала Івана Гавриловича з дружиною до написання книжки «За покликом серця. Пам'ятки історії й культури в житті і творчості Т.Г.Шевченка» (побачила світ 1990 р.).

Тепер учений завершує підготовку до друку бібліографії з археології України за 1981-1990 рр. Бере активну участь у розробці теоретичних і практичних питань з національної бібліографії України. Нещодавно вийшов з друку (в співавторстві) бібліографічний покажчик праць

відомого археолога професора М.Я.Рудинського.

Ініціативний працівник, І.Г.Шовкопляс доброзичливо ставиться до своїх колег, надає необхідну допомогу молоді, завжди люб'язно ділиться своїми енциклопедичними знаннями. Саме тому він користується у колективі заслуженим авторитетом і повагою.

Іван Гаврилович - член редакційної колегії журналу «Бібліотечний вісник», один із його наукових експертів. Чи не найсуворіший і найпринциповіший. Людина безкомпромісна, дослідник скрупульозний і чесний, Шовкопляс вимагає й від інших такого ж відповідального і відданого ставлення до справи.

Список найважливіших друкованих праць І.Г.Шовкопляса

Окремі видання.

Каталог изданий Института археологии АН УССР. — К.: Изд - во АН УССР, 1950. — 20 с. - Соавтор Е.В. Максимов.

Стародавній кам'яний вік на Україні. — К.: Вид - во АН УРСР, 1955. — 64 с.: іл.

Археологічні дослідження на Україні (1917 - 1957): Огляд вивчення археологічних пам'яток. - К.: Вид-во АН УРСР, 1957. - 422 с.: іл. - Бібліогр.: с. 317 - 413.

Історія СРСР: Посібник для 8-річної школи. - К.: Рад. шк., 1960. - 236 с.: іл. - Співавтори: А.К. Будик та Д.І. Мишко.

Кам'яний вік на території Української РСР: Посібник для вчителів та студентів історичних факультетів. - К.: Рад. шк., 1962. - 116 с.: іл.

Основи археології: Учебний посібник для студентів історичних факультетів університетів та педагогічних інститутів. - К.: Рад. шк., 1961. - 271 с.: іл.

Мезинская стоянка: К истории Среднеднепровского бассейна в позднепалеолитическую эпоху. - Киев: Наук. думка, 1965. - 328 с.: ил. - Библиогр.: с.304-326.

Мандрівка в глибину віків. - К.: Рад. шк., 1964. — 174 с.: іл. - Бібліогр.: с.169-170. — Співавтор Г.М. Шовкопляс.

Розвиток радянської археології на Україні (1917 - 1966): Бібліографія. — К.: Наук. думка, 1969. - XXXVI, 342.

Археологічний музей (АН УРСР). — К.: Наук. думка, 1971. - 107 с.: іл. (у співавторстві, наукове редагування).

Основи археології. Вид. 2 -е, виправлене і доповнене: Підручник для студентів історичних факультетів університетів та педагогічних інститутів. - К.: Вищ. шк., 1972. - 221 с.: іл.

І.Г.Підопличко: Бібліографія вчених Української РСР. — К.: Наук. думка, 1976. — 74 с. — Співавтор Н.Г. Дмитренко.

Радянська література з археології України. - 1967-1975 рр. - К.: Наук. думка, 1978. - 345 с. Співавтор Н.Г.Дмитренко.

Палеолит Киевского Приднепровья. — Киев / Препр. Ин-та геол. наук АН УССР, 1982. - 60 с.: ил. - Укр. и англ. яз. - Соавтор А.И.Шевченко.

Методические рекомендации по библиографическому обеспечению «Свода памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР» / АН УССР. ЦНБ. — Киев, 1984. — 105 с.

Советская литература по истории древнего Киева. 1918 - 1983. — Киев: Наук. думка, 1984. - 211 с. - Соавтор Н.Г.Дмитренко.

Книжкові фонди Центральної наукової бібліотеки ім. В.І.Вернадського Академії наук УРСР: Короткий огляд. - К., 1989. - 84 с. - Співавтори: П.А.Сотниченко та М.А.Воробей.

За покликом серця: Пам'ятки історії та культури в житті і творчості Т.Г. Шевченка. — К.: Наук. думка, 1990. — 168 с.: іл. — Бібліогр: с.152—160. - Співавтор Г.М.Шовкопляс.

Археология Украинской ССР: Библиогр. указ., 1918-1980.

- Киев: Наук. думка, 1989. - 560 с. - Соавтор Н.Г.Дмитренко.

Михайло Якович Рудинський (1887 - 1958) — археолог, музеєзнавець і пам'яткоохоронець: Бібліогр. покажчик. - Полтава, 1993. - 27 с. - Співавтор О.Б.Супруненко.

Фонди Центральної наукової бібліотеки ім. В.І.Вернадського Академії наук України: Коротка інформація. - К., 1993. - 57 с. - Співавтор А.Г.Бровкін.

Центральна наукова бібліотека ім. В.І.Вернадського Академії наук України: Бібліогр. покажчик 1918-1993 рр. - К.: 1993. - 299 с. - У співавторстві. — (До 75-річчя від часу заснування).

Статті та розділи узагальнюючих праць

Дослідження курганного могильника передкіфського часу на Середньому Дністрі // Археологія. — 1952. — Т.7. — С. 89 - 109 : іл. Співавтор Є.В.Максимов.

Археологічні дослідження на Україні за роки Радянської влади // Вісн. АН УРСР. - 1953. - №2. - С.36-46.

Первіснообщинний лад і зародження класового суспільства // Історія Української РСР. Т.І. - К., 1953. - С. 9-39 : іл.

Археологические открытия на Украине за последние годы // Сов. археология. - 1954. - Т.19. - С. 5-40: ил. - Соавтор П.П. Ефименко.

Поселення ранньоскіфського часу на Середньому Дністрі / Археологія. — 1954. - Т.9. — С. 98 -105: іл.

Середньодністровська експедиція 1949 - 1951 рр. // Археологічні пам'ятки УРСР. — 1956. — Т.6. — С. 29 - 37 : іл.

Фастовская позднепалеолитическая стоянка // Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР. —1956. - Вып.65. — С. 68-73: ил.

Жилища Мезинской стоянки // Краткие сообщения Ин-та археологии АН УССР. — 1956. — Вып. 6. — С. 3-12: ил.

Стародавній кам'яний вік // Нариси стародавньої історії Української РСР. - К., 1957. - С. 9-39: іл.

Некоторые итоги исследования Мезинской позднепалеолитической стоянки в 1954 - 1956 гг. // Сов. археология. - 1957. — №4. — С. 99-115: ил.

Вивчення стародавнього кам'яного віку на Україні за роки Радянської влади // Вісн. АН УРСР. — 1957. - №2 - С. 51-61.

До питання про характер жител пізнього палеоліту // Вісн. АН УРСР. — 1958. — №2. — С. 38-49.

Первіснообщинний лад на території Києва // Історія Києва. Т. 1. - К., 1959. - С. 9-30: іл.

Палеолит Украинского Полесья // Тр. Комиссии по изучению четвертичного периода АН СССР. - 1961. - Т.18. — С 75-88. - Соавтор К.Г.Підопличко.

Радомышльская стоянка — памятник начальной поры позднего палеолита Восточной и Центральной Европы. - М., 1965. — С. 104-116: ил.

Про характер зв'язків населення в епоху пізнього палеоліту // Історія українського мистецтва. Т.І. - К., 1966. - С. 23-39: іл.

Розвиток науки на Україні до 1917 р. // Історія Академії наук УРСР. Т.І. - К., 1967. - С. 21-87: іл. - Співавтори І.О.Гуржій та Р.П.Говорова.

Про локальні відмінності в культурі пізнього палеоліту на території Української РСР // Укр. іст. журн. - 1986. - №3. - С. 77-86.

Археологи АН УРСР за 50 років // Укр. істор. журн. - 1969. - №2. - С. 52-63.

Розвиток культури древньої людини // Стратиграфія УРСР. Т.ІІ: Антропоген. - К., 1969. - С. 85-105.

До питання про характер розвитку культури пізнього палеоліту: На матеріалах Української РСР і сусідніх територій // Археологія. - 1969. - Т. 22. - С. 31-54: іл.

Археологічний музей Академії наук УРСР // Вісн. АН УРСР. - 1970. - № 7. - С. 60-68: іл.

Господарсько-побутові комплекси пізнього палеоліту // Археологія. - 1971. - Вип. 3. - С. 13-21: іл.

Пізній палеоліт // Археологія Української РСР. Т.І. - К., 1971. - С. 39-64: іл.

Добраничевская стоянка на Киевщине: Некоторые итоги исследования // Палеолит и неолит СССР. Т. 7. - Л., 1972. - С. 177-188: ил.

Японская археология глазами советского археолога // Ар-

хеолог. журн. - Токио, 1972. - №12 (Япон. яз.).

Деякі питання вивчення пізнього палеоліту на Україні за роки радянської влади // Археологія. - 1974. - Вип. 13. - С. 3-11.

Роль природных и социальных факторов в возникновении жилищ // Первобытный человек, его материальная культура и природная обстановка в плейстоцене и голоцене. - М., 1974. - С. 33-41.

Пещерные палеолитические и мезолитические памятники Украинской ССР // Actes du 6-e Congres international speleologie. - Praha, 1976. - С. 63-70.

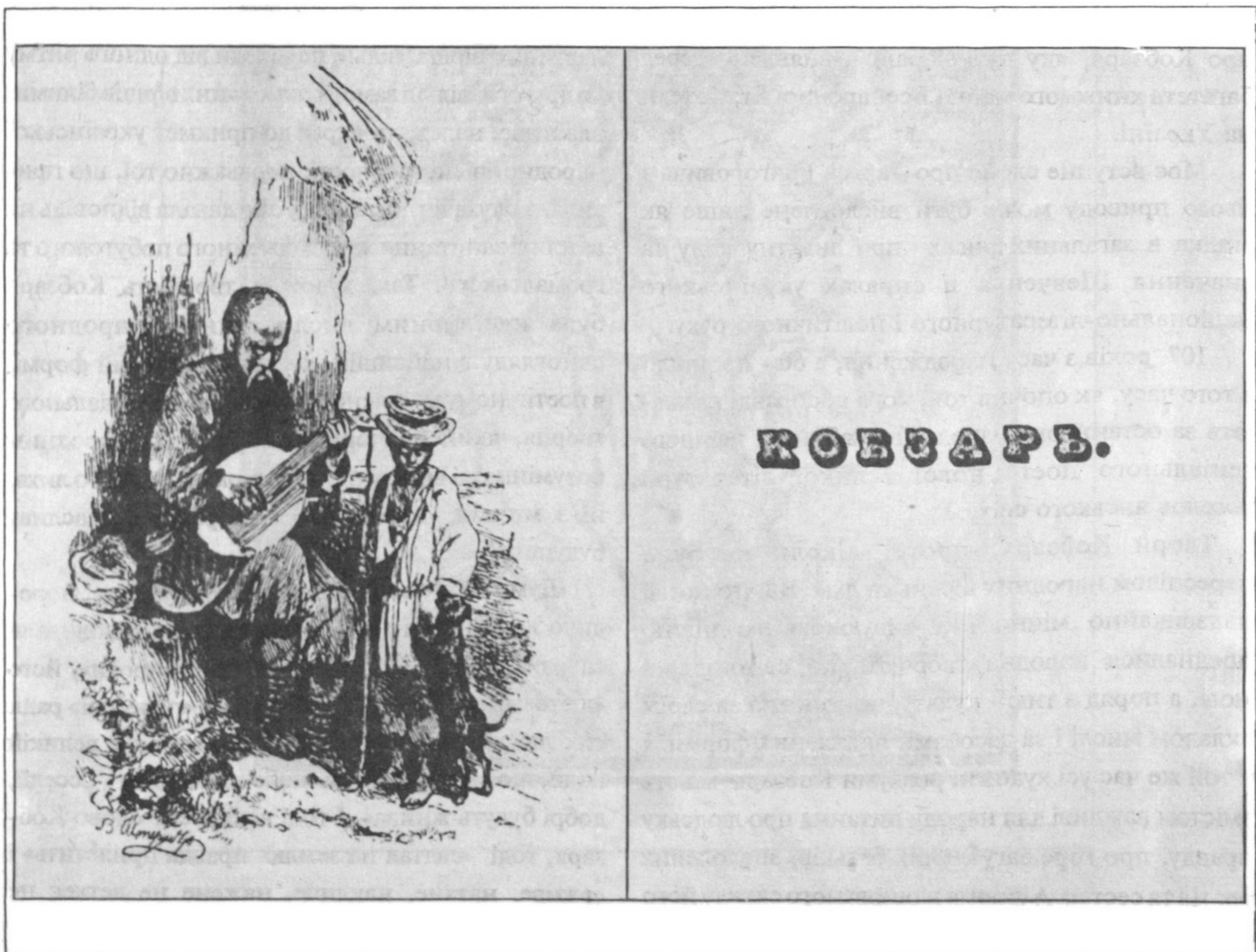
Хозяйственно-бытовой комплекс позднего палеолита: его состав и назначение // Бюлл. Комиссии по изучению четвертичного периода АН СССР. - 1977. - №47. - С. 115-120.

Древний Киев: Краткий исторический очерк // Советская литература по истории древнего Киева. - К., 1984. - С. 6-32.

Борис Дмитриевич Гринченко (1863 - 1910): Короткий біографічний нарис // Каталог фондів ЦНБ. 1. Бібліотечні колекції, вип. 1: Б.Д.Грінченко. - К., 1988. - С. 9-36: портр.

Естественные науки и библиография по археологии // Информационно - библиотечное обслуживание ученых. - М., 1988. - С. 98-118.

Короткий коментар до «Археологічних нотаток» Т.Г.Шевченка // 36. праць 27-ї наук. шевченківської конф. К., 1989. - С. 167-177.

Фототипія першого видання «Кобзаря» 1849 р.
Мал.Штернберга.

З огляду на постанову Комітету Всенародної бібліотеки України від 1.III.1921 р. (Протокол Комітету Всенародної Бібліотеки №67) Рада Бібліотекарів констатує, що виставка була улаштована силами та засобами ВБУ.

(Виписка з протоколу №12 засідання Ради Бібліотекарів від 26/13 березня 1921 р.)

СЛОВО ПЕРЕД ВІДКРИТТЯМ ШЕВЧЕНКІВСЬКОЇ ВИСТАВКИ, УЛАШТОВАНОЇ ВСЕНАРОДНОЮ БІБЛІОТЕКОЮ *

Сьогодні відкриття Всенародною бібліотекою вистави творів Тараса Григоровича Шевченка, деяких малюнків і ремінісценцій-спогадів, що стосуються до Тараса Григоровича та літератури про Кобзаря, яку вже зібрано і виявлено серед багатств книжного майна Всенародної Бібліотеки на Україні.

Моє вступне слово про Тараса Григоровича з цього приводу може бути висловлене лише як згадка в загальних рисах про видатну силу та значення Шевченка в справах українського національно-літературного і політичного руху.

107 років з часу народження, а 60 - пройшло з того часу, як опочив той, кого насправді вважають за останнього народного кобзаря і першого геніального поета нової великої літератури всеслов'янського світу.

Твори Кобзаря, проте, ніколи не були переспівом народних пісень та дум. В його поезії надзвичайно міцно і з дивуючою лагідністю поєдналися народна творчість по світогляду і мові, а поряд з тим - культурно-книжна за своїм складом мислі і за засобами виявлення форми. І в той же час усі художні роздуми Кобзаря мають змістом важливі для народу питання про людську правду, про горе загублених батьків, знедолених братів та сестер. А форма віршованого складу його особистої художньої творчості - це насамперед перероблене генієм Шевченка творіння народної української поезії, яка довгу годину перебувала

* Науковий архів ЦНБ, оп.1, од. зб. 42.

під дужим культурним впливом книжки, школи та просвіти. У поета нема ні витриманої рими, ні правильної послідовності стоп, ні закруглених куплетів: рухлива форма власного, особливого ладу його вірша, вільні переходи від одного ритму до другого, вільні заміни римованих віршів білими, властиве, належать якраз до прикмет української народної піснетворчості, переважно тої, що прихилила слухачів до роздуму або давала відповідь на важливі запитання життя сімейного побутового та громадського. Так, художня творчість Кобзаря була культурним висловленням народного світогляду в найвищій, духовній, світовій формі, в поетичному виявленні освіченої душі геніального творця, який не порвав зв'язку ні з народним розумінням і вірою, ні з тяжиною народного лиха, ні з мріями народними про радощі, щасливу будущину.

«Думи» Кобзаря, «мережані та кучеряві породило лихо на світ, на сміх», як співав, поливали сльози. Вони - «його діти-квіти», «сироти», його «лоте горе», що він сіє на своєму «перелозі» ради тих людей закованих моїх, убогих ... у великій надії, що «коли вийдуть люде жито жати - веселі, добрі будуть жнива». І тоді воскресне слово Кобзаря, тоді «святая на землю правда прилетить» і «оживе, натхне, накличе, нажене не ветхеє не древле слово розтліннее, - слово нове між людьми криком пронесе і люд окрадений спасе». В той же час поет свої твори нарікає «правдою безталанною», «думою скорбною, убогою», «словом не

мудрим та щирим», «богобоязливим» нарешті; зове свої пісні «притчею, молитвами», «псалмом тихим, новим». У Шевченка немало перекладів - переробок псалмів і текстів Біблії; досить і таких псалмів (неначе колишні українські псалми та канти), що утворив Кобзар у наслідування стародавньому співцю... Найбільш справедливо і одмітно визначити Тараса Григоровича, як нового псалмотворця...

Крім того, Шевченко не тільки в поетичній творчості виявив своє значення і велику вагу. Він займає головне і верховне місце в усьому українському поступовому рухові. «Історія мого життя, - писав Тарас Григорович у своїй автобіографії, - складова частина історії мого рідного краю». І мусимо завважити, що частина була і залишається дуже видатною в усій українській історії ... Історія життя Кобзаря та його художня творчість і громадська праця завдяки багатьом умовам, і сучасним його, і пізнішим, складала надзвичайно сприятливі обставини, щоб з'єднати навколо Шевченка різноманітні течії українського руху та розвою майже не за всі минулі 80 років.

У розрості руху за ці часи були і поети не гірші і не слабші за своїм ліризмом, а епос і драма з другої половини XIX віку переважили сумирний початок почину Кобзаря. Багато було значно освіченіших, вдумливих, всесторонніх та глибоких громадських і політичних працівників на Україні; про представників української науки нічого й казати і порівнювати; було, нарешті, досить злочасних і згублених за українські громадські справи. Однак ніколи не було такого, як наш Кобзар, чудового об'єднання в долі і творчій праці одної постаті всього того, що найдорожче і наймиліше кожному українцеві.

Його поезія, пісні кріпака-раба вивели на широкий шлях доти несмілу, непевну в собі українську літературу. Шевченко додав до неї загальнолюдські ідеали і мотиви та показав нові національні завдання великої ваги і глибокої вартості. З провінціальної, значною мірою аматорської творчості українська література стала спільною національно-культурною справою. Під впливом почасти і творів та праці Тараса Григоровича дві течії українського громадського руху на Лівобережжі і Правобережжі дніпровському зли-

лися в один потік, і з 60-х років, коли сталося це об'єднання, можна було вже розмовляти про єдиний великий поступовий рух. Могутністю свого простого, загальнодоступного всім блискучого слова Шевченко розповсюдив самий український рух у широких українських колах, що прийняли, як заповіт, його призив - дружнє посланіє «до живих і ненароджених земляків»:

Подивіться на рай тихий,
На свою країну,
Полобіте щирим серцем
Велику руїну,
Розкуйтеся, братайтеся;
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля.

Головна риса генія - безкрай обсяг, великі грані його духовної сили, універсалія, як то кажуть, генія. Такі визначення, що Шевченко - могутній лірик, Шевченко - народний співець-кобзар, Шевченко - псалмотворець і т. і. не охоплюють його творчу могутність. Тарас Григорович виявляв думи, почуття і мрії народні, був і в перших шерегах національного українського руху як поет і громадський працівник, і був одним із попередніх протестантів самого революційного типу, проти жорстокого царського і бюрократичного уряду, проти неправдивого побутового і економічно-класового укладу життя, одним із перших представників політичного і соціального радикалізму не тільки на Україні, а й взагалі в Росії. Не всує він пророкував про свої думи, пісні, що дума його:

Перепливе Лету.
І огнем-сльозою
Упаде колись на землю,
І притчею стане
Розпинателям народнім,
Грядущим тиранам.

І сталося так... Так, правда ... «притчею стало його творче слово, що він ставив на сторожі біля малих отих, рабів німих» ... І сама постать Шев-

ченка стала символом, як велика безкрайня могутність усього нашого українського руху - і

літературно-наукового, і етнографічно-національного, і політично-національного.

Г.П.Житецький *

27 лютого 1921 р.(2 березня)

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ВИСТАВКА В АВСТРІЙСЬКІЙ БІБЛІОТЕЦІ

До ювілейних шевченківських днів у Австрійській бібліотеці було розгорнуто виставку «Шевченко і Австрія», матеріали якої відбивають вагомий внесок науковців цієї країни у вивчення і популяризацію шевченківської творчості.

Адже найповніше видання «Кобзаря», де вперше надруковано й чимало заборонених на той час творів, з'явилося лише через півтора десятиліття після смерті Шевченка не в Російській імперії, а в межах тодішньої Австро-Угорщини. На виставці представлено «Кобзар» з додатком споминок про Шевченка, Костомарова і Микешина, виданий у Празі в 1876 р. заходом О.Русова (тиражем 600 примірників). До революції 1905 р., нагадаємо, все це було в Росії суворо заборонено й доходило до читача саме завдяки цьому та іншим, випущеним в Австрії, виданням.

Крім нього, коштом Товариства українських студентів у Відні «Січ» у тій же празькій друкарні Грегра було видано кілька книжечок кишенькового формату - недорогих і зручних для нелегального поширення - поеми «Сотник», «Марина», «Титарівна», «Княжна», «Варнак», «Петрусь», «Відьма», «Неофіти», «Марія». Тепер ці цінні раритети не всі є навіть у найповніших колекціях шевченкіани. Експонувалися на виставці ксерокопії з примірників, які зберігаються у відділі рідкісних книг Австрійської Національної бібліотеки у Відні.

Чималий інтерес становлять виявлені нами у відділі рукописів Віденської міської бібліотеки кілька автографів німецьких перекладів українських народних пісень та поезії Шевченка «Минули літа молодії», зроблених відомим

австрійським популяризатором Шевченка Карлом Емілем Францозом. У цьому ж відділі зберігається досі невідомий дослідникам лист-подяка К.Францоу від Товариства «Січ» за його багатолітню працю по вшануванню Шевченка. Всі ксерокопії буде передано до Інституту літератури НАН України.

З видань, які з'явилися в Австрії до 100-річчя від дня народження Шевченка і нині зберігаються у фондах ЦНБ, на виставці експонувалися випущені у Відні двотомний «Кобзар» українською мовою, ювілейний випуск віденського журналу «Ukrainische Rundschau» з численними статтями про Шевченка та німецькими перекладами його творів, шевченківський номер газети «Ukrainische Nachrichten».

Особливо цінна ґрунтовна монографія про Шевченка, написана німецькою мовою відомим шведським славістом Альфредом Єнсенем. Ця книга відіграла важливу роль у популяризації творчості Шевченка в Європі й досі свого наукового значення не втратила.

Вагомий науковий доробок українських дослідників шевченкіани. На виставці представлено праці Дмитра Наливайка, Ярослави Погребенник, Маркіяна Нагірного та інших авторів, недавно виданий збірник праць українсько-австрійського симпозиуму (відбувся в залі Австрійської бібліотеки у жовтні 1993 р.).

Виставку відвідав посол Австрії в Україні доктор Георг Г.Вайс та співробітники посольства, Представництва ЮНЕСКО в Австрії, а також австрійські та німецькі літературознавці. Чималий інтерес викликала вона і в читачів ЦНБ.

М.А.Воробей, М.М.Павлюк

© Воробей Микола Андрійович, Київ, 1994
© Павлюк Микола Миколайович, Київ, 1994

* Житецький Гнат Павлович (1866 - 1929), історик і літературознавець, член історичної секції ВУАН, завідувач рукописного відділу ВБУ, дійсний член НТШ. Праці з

громадської та культурної історії України XIX ст., зокрема про громадські рухи 60-х рр., про Максимовича, Костомарова тощо (Енциклопедія українознавства).

Л.А.Гнатенко

ПРОСВІТИТЕЛІ КИРИЛО І МЕФОДІЙ У
ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛАХ ЦНБ

В Інституті рукопису ЦНБ підготовлено до друку каталог «Просвітителі Кирило і Мефодій у писемних джерелах Інституту рукопису ЦНБ НАН України» (має вийти в 1994 р.). Увійшли до нього праці про Константина-Кирила Філософа і Мефодія, єпископа Моравського, твори Константина Філософа (авторські й приписувані) в списках другої половини XV - поч. XX ст., а також історіографічні й літературознавчі дослідження та інші матеріали про Кирила й Мефодія XIX - першої чверті XX ст.

Вміщені до каталога писемні пам'ятки свідчать про велику популярність справи першовчителів у східнослов'янській традиції.

З переглянутих описів 74 фондів виявлено невелику кількість списків про Кирила й Мефодія. Для подальшої роботи в цьому напрямі було відібрано близько 400 рукописних книг і 30 матеріалів дослідного характеру, не описаних постатейно або описаних не повністю.

До наукового пошуку було включено оповідні джерела, в яких можна знайти тексти про Кирила й Мефодія: Прологи, Мінеї — четьї та місячні, Літописи, Синописи, Степенні книги, Урочисники, Хронографи, Збірники різного складу (переважно історичного) та ін.

У процесі роботи виявлено 89 списків (у складі 57 писемних пам'яток) уже згадуваних творів слов'янських просвітителів, а також 11 історіографічних і літературознавчих досліджень та інших матеріалів про першовчителів.

До каталога увійшли такі види списків: 1) Азбучна молитва - 1*; 2) Житіє Константина

* Тут і далі вказується кількість списків.

Філософа (на основі Панонського житія і Похвального слова Клімента Охридського) - 1; 3) Корсунська легенда - 5; 4) Похвала Кирилу Філософу - 2; 5) Про винахід слов'янського письма і про переклад книг із грецької мови на слов'янську - 3; 6) Про Друге хрещення Русі і про переклад книг із грецької мови на слов'янську - 16; 7) Про Кирила і Мефодія як учителів слов'ян - 4; 8) Про переклад книг із грецької мови на слов'янську - 10; 9) Проложне житіє Кирила Філософа - 11; 10) Проложне житіє Мефодія єпископа Моравського - 4; 11) Просторе житіє Константина-Кирила Філософа (витяги) - 2; 12) Сказання Чорноризця Храбра «О письменах» - 7; 13) Філософа грецького бесіда і благочестиве сказання «Про віру християнську» (1-3 ред.) — 18.

Із вміщених до каталога нових списків досліджено й опубліковано два: Азбучна молитва - твір Константина Преславського, друга пол. XVII ст.¹; Сказання Чорноризця Храбра «О письменах», 50-60-ті роки XVIII ст.²

До каталога також уміщено виявлені серед рукописних матеріалів дві друковані пам'ятки з трьома текстами про Кирила й Мефодія: Похвала Кирилу Філософу. 1781 р.; Сказання Чорноризця Храбра «О письменах». 1781 р.; Про письмена слов'янські XIX ст.

Каталог складається з двох частин. У першу увійшли твори про вчителів слов'ян - житія, сказання, бесіди, служби, тексти із літописів,

¹ Гнатенко Л.А. Костомаровський список Азбучної молитви // Рукописна та книжкова спадщина України. - К., 1994. - Вип. 2. - С. 225-233

² Гнатенко Л.А. Новий список Сказання Чорноризця Храбра «О письменах» // Укр. археограф. щорічник. - К., 1994. - Вип. 3.

хронографів та інших оповідних джерел, а також твори Кирила Філософа (авторські й приписувані) другої пол. XV - поч. XX ст. Тексти розміщені в 13 розділах, названих так, як і списки, і розташованих за такою схемою:

1) Твори про Кирила й Мефодія - списки життійної літератури, від ближчих до менш близьких до дійсних подій (Просторе житіє - Похвальне слово - Проложне житіє); списки про винахід слов'янського письма, про переклад книг із грецької мови на слов'янську, про друге хрещення Русі;

2) Твори Кирила Філософа (авторські й приписувані) - Корсунська легенда, Філософа грецького бесіда і благочестиве сказання «Про віру християнську»;

3) Азбучна молитва Константина Преславського.

Другу частину склали історіографічні й літературознавчі праці та інші матеріали XIX ст. - першої чверті XX ст., в яких досліджувалися проблеми, пов'язані з життям та діяльністю просвітителів.

У додатку подано публікації 4 списків.

Для першої частини каталога прийнята така схема археографічного опису:

1) Загальна характеристика писемної пам'ятки, в складі якої знаходиться список (списки): назва; редакція (літературна); дата; формат; кількість аркушів (сторінок); оправа; збереження; шифр; бібліографія; примітка.

2) Опис списку: місцезнаходження в складі писемної пам'ятки; мова; тип письма; чорнило; філігрань; оздоблення; записи; зміст (заголовок, початок, кінець).

Для другої частини: шифр; автор; назва; вид роботи; час написання; кількість аркушів.

Науково-довідковий апарат видання: зміст; передмова; списки скорочень - назв фондів, слів, літератури; покажчики - Алфавітний покажчик видів списків (подаються й заголовки списків), Хронологічний покажчик списків за століттями, Покажчик мов та мовних редакцій списків. Покажчик розміщення списків у складі писемних пам'яток (всі тільки для першої частини).

Видання розраховане на літературознавців, мовознавців, джерелознавців, археографів, текстологів, які займаються проблемами давнього слов'янського письменства й культури, а також на широке коло спеціалістів гуманітарних галузей знань.

Л.М.Дениско

НОВИЙ ПОКАЖЧИК КНИГ ТА РУКОПИСІВ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ У ФОНДАХ ЦНБ»

Історія Києво-Могилянської академії (КМА) становить інтерес для багатьох, що можна пояснити новим ставленням до фактів історії, викликаних змінами в політичному житті суспільства, а також 325-річчям від дня заснування КМА, яке відзначалося у жовтні 1990 р. Майже в усіх навчальних закладах України введено до програм курс української культури, який неможливо уявити без знайомства з історією академії, чому сприятиме два випуски бібліографічного покажчика «Києво-Могилянська академія у фондах ЦНБ», підготовленого Інститутом рукопису і відділом бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту української книги. Перший повністю присвячено рукописним фондам. Дру-

гий (про який ідеться в цій статті) підготовлено на базі фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій і основного книгосховища ЦНБ ім. В. І. Вернадського. Його призначення - полегшити розшук книг у наших фондах, глибше вивчити історію Академії.

При відборі матеріалу до покажчика зверталась увага на хронологічні рамки, зв'язок з КМА чи з політичними та суспільними течіями, у яких брали участь її діячі, на розвиток у стінах Академії науки, літератури, просвіти, мистецтва. Досліджено книжні колекції ЦНБ. Найбільше матеріалів виявлено в бібліотеці Київської духовної академії. Усі пропонувані в покажчику видання переглянуті *de visu*.

Ввійшли до нього насамперед видання, сама

назва яких говорить про приналежність до відповідної теми. Трапляються й заголовки, що ніби безпосередньо не відповідають темі. Включено ці видання тому, що вони тією чи іншою мірою стосуються історії Академії, її учителів та вихованців, а також подій життя закладу з 1615 по 1817/19 рр. Введено частину найзначиміших для Академії публікацій пізнішого періоду.

Показчик має сім розділів: I. Історія України і Києво-Могилянська академія; II. Історія Києво-Могилянської академії; III. КМА та її діячі в історії церкви; IV. Роль КМА у розвитку просвіти, науки, літератури та мистецтва; V. Біографії викладачів, вихованців та благодійників КМА; VI. Довідкові видання з історії КМА; VII. Ілюстративний матеріал з історії КМА.

Рекомендовані видання було опубліковано у період з середини XVII до поч. XX ст. (по 1917 р.). Винятком є три видання, що вийшли після 1917 р., а саме: Титов Ф. І. Стара вища освіта. - К., 1924; Щербина В. Україна і російський уряд у середині XVIII віку: З приводу новознайденого журналу про перебування в Києві Лизавети в 1744 р. - К., 1925; Попов П. М. Панегірик Кршоновича Лазарю Барановичу. - К., 1927.

Історія Києво-Могилянської академії нерозривна з історією України, Києва, з історією церкви, під покровительством якої вона зародилася та існувала. Тому до першого розділу включено літописи з історії держави та монографії, книги про життя діячів, пов'язаних з Академією, про Київ часів КМА, а також спогади й записки знаменитих мандрівників про місто та його відомий навчальний заклад.

Історією Академії стали займатися її колишні вихованці: Макарій Булгаков, М. Максимович, С. Голубєв, М. Петров, Д. Вишневський, В. Серебряніков, Ф. Титов та ін. Саме вони першими взялися за розшук документів, систематизували їх та опублікували. Ці праці ввійшли до другого розділу показника. В окремий підрозділ виділено публікації з історії Академії, а також листи, вітання, щоденники, спогади очевидців, написані в її стінах. Значною цінністю є такі видання, як «Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов при Киевском генерал-губернаторе» та «Акты и докумен-

ты, относящиеся к истории Киевской Академии». Історіографічні матеріали дають нам змогу простежити за полемікою авторів XIX ст.

Розділ «КМА та її діячі в історії церкви» об'єднує загальні дослідження з історії російської та східноруської церков, західноруських та руських єпархій у контексті діяльності осіб, пов'язаних з Київською академією. Сюди ж увійшов матеріал про діяльність церковних братств, які об'єднували православних у боротьбі за свою віру і одними з перших висунули ідею просвіти, відкривши школи. Братства, особливо Київське Богоявленське, завжди підтримували Академію. До третього розділу включено також видання з історії духовних навчальних закладів, у житті яких значну роль відіграли випускники КМА.

Бібліографія з історії Академії не була б повною, якби ми обійшли увагою видання з історії школи в Україні, розвитку наук, літератури та мистецтва, просвіти в цілому, початки яких зародилися ще в стінах братської школи та Київського колегіуму. Ця тема добре розвинута у радянських історіографів 50-80-х років, спеціалістів у галузі філософії, філології, літератури, мистецтва, медицини. Література з фондів ЦНБ дає можливість провести такі дослідження і, очевидно, нею скористалися у своїх дослідженнях М. Сумцов, Ф. Титов, М. Владимирський-Буданов, М. Линчевський, П. Знаменський, К. Харлампович та ін. До четвертого розділу ввійшли: загальні праці з історії розвитку шкіл в Україні, розвитку науки, літератури та мистецтва, віднайдені літературні пам'ятки, що стосуються Академії. Відображена історія формування української мови та писемності, історія вітчизняних друкарень та книгодрукування. Привертає увагу видання з історії навчальних закладів, пов'язаних з Київською академією.

Розділ «Біографії викладачів, вихованців та благодійників КМА» доповнює його іменний показник, в якому більше персональних рубрик, ніж у самому розділі.

Найрізноманітніший фактичний матеріал, без якого неможлива дослідницька робота, зосереджено в довідковому розділі. Тут представлено праці Д. М. Бантиша-Каменського, Є. Болховітінова, Г. М. Геннаді, І. Ф. Павловського,

А.В.Арсеньєва, Д.А.Ровинського та ін. Найбільше таких відомостей у місяцесловах, путівниках, каталогах бібліотек, бібліографічних виданнях, списках, родоводах.

Часті запити читачів про ілюстративний матеріал по темі «Києво-Могилянська академія» спонукали до створення розділу «Ілюстративний матеріал».

Другий випуск покажчика «КМА у фондах книжних колекцій ЦНБ АН України» має такі особливості:

1. Опис видань подається за титульним аркушем під прізвищем автора чи під заголовком, а коли автор є особа духовна, - із зазначенням духовного стану. Поряд може бути його мирське ім'я, якщо воно є у виданні.

2. Разом з описом вказується пошуковий шифр видання у фондах ЦНБ.

3. З багатотомних видань описується лише том, у якому є матеріали, що відповідають даній темі.

4. Якщо праця надрукована в кількох журналах, то подаються відомості про всі наявні в бібліотеці публікації.

У книжних зібраннях і колекціях ЦНБ є примірники з бібліотеки Києво-Могилянської академії (приблизно тисяча одиниць), написи на яких свідчать про приналежність до неї, а також книги періоду існування КМА. У майбутньому буде підготовлено випуск, присвячений їм. Передбачається серія випусків бібліографії визначних діячів КМА.

З ФОНДІВ БІБЛІОТЕК

Л.В.Зайчик

ПОВЕРТАЮТЬСЯ УНІКАЛЬНІ КНИГИ

У Державній історичній бібліотеці України (ДІБ) зберігається великий масив польськ забороненої літератури.

У 1949 р. з основного фонду було видучено 1335 книг і передано в спецфонд. В 1950 р. заборонених книг нараховувалося 3175 примірників, у 1954 р. - 5650, в 1960 - 6519, в 1984 р. - 7015.

Щорічно частина літератури вливалася в основний фонд. А 3897 примірників «репресованих» книг - повернулася до читачів тільки в 1990 р.

У спецфонді в основному знаходилися видання суспільно-політичної спрямованості (близько 80%): книги з історії комуністичної партії, революційного руху і становлення колишньої Радянської держави, агітаційно-масові та навчально-методичні посібники.

Наразі з працями державних і партійних діячів (М.Бухаріна, Х.Раковського, О.Рикова, Л.Троцького та ін.) зі спецфонду ДІБ повернулася книга істориків, які брали участь у революційному русі в роботі колишнього радянського державного апарату (В.Невського, М.Покровського, О.Ярославського), есперантистів, письменників і поетів (Л.Авербаха, В.Переверзєва, О.Безверхівського, М.Кальнова, Ю.Либедівського, З.Гінзіус, Д.Мережковського, В.Набокова, М.Цвєтської та ін.)

Найбільший інтерес викликають читачі до літератури з історії України, зокрема праць В.Антоновича, Д.Антоновича,
С. Зайчик *Людмила Висторіана, Київ, 1994*

Д.Багалія, В.Дорошенко, М.Грушевського, І.Крип'якевича тощо. Повернулася в обіг збірники, видані історичною секцією Всеукраїнської Академії наук під редакцією М.Грушевського.

Так, у збірнику «Київ та його околиці в історії і пам'ятках» (1926) подано цілу інформацію про боротьбу міста за автономію, про реліквії старого київського словорядування, національно-соціально-перегрупування населення в після-революційний період (1917 - 1923).

У збірнику «За сто літ» (книга 6 за 1930 р.) підбрано документи громадського й літературного життя України XIX - початку XX ст., зокрема матеріал Федора Савченка про неопубліковану історію України Олександра Мартоса «Чужак або Україна в 1768 році», листи М.Костомарова до А.Красьського, І.Корнілова, листи П.Чубинського до Я.Полонського та ін.

Унікальним є видання «Черная книга. Сборник статей и материалов об интервенции Антанты на Украину в 1918 - 1919 г.г.» (1925).

Видання «Чернігів і північне Лівобережжя. Огляди. Розвідки. Матеріали» (1928) розповідає про пам'ятки культурного, містенького життя, про політичні події. У книзі подано ілюстрації соціально-економічного, культурно-вобутового й політичного процесів, що відбувалися на цій території.

«Історія козацчини» І.Крип'якевича (1934) - знайомить читачів з початком і кінцем козацчини, за часами козаків, бо-

ротьбою за незалежну Українську державу, життям і діяльністю гетьманів.

Повернулося в обіг видання Н.Н.Штифа «Погроми на Україні (період добровольчеської армії)» (1922), де розкриваються страшні картини катувань, масових вбивств, викорінення сарбських обшин.

Унікальним документом є книга «Т.Г.Шевченко і кияно-методичні. Історично-літературна розвідка» (1925), побудована на архівних джерелах. Здійснено огляд історичних джерел, проаналізовано духовну концепцію Шевченка, відбиту в його поетичних творах, написаних до 1847 р.

Тривалий час знаходилася у спецфонді книга Д.Багалія «Український мандрівний філософ Г.С.Сковорода» (1926). В основний фонд повернулася 1990 року. Він поповнився і довідково-бібліографічними матеріалами: «Справочная книга. Весь Киев на 1926 год» (1926), «Адресная и справочная книга. Вся Украина на 1924 - 1925 годы» (1925) тощо. У довідниках узагальнено інформацію про адміністративне, господарське і громадське життя України та Києва. Співоробниками ДІБ створено «Картотеку літератури, повернутої із спецфонду». У науковій і культурній обіг вийшли унікальні документи, книги, що сприятиме відновленню історії українського народу.

НАШІ АВТОРИ

Михайло Семенович Слободяник - кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, директор Інституту бібліотекознавства ЦНБ.

Борис Васильович Грановський - кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ЦНБ.

Мирон Божко - директор наукової бібліотеки Львівського університету.

Марія Гордій - заступник директора цієї ж бібліотеки.

Наталія Орач (Солонська) - заступник головного редактора журналу «Бібліотечний вісник».

Житецький Гнат Павлович - історик і літературознавець.

Воробей Микола Андрійович - науковий співробітник ЦНБ.

Павлюк Микола Миколайович - старший на-

уковий співробітник Інституту літератури НАН України.

Людмила Анатоліївна Гнатенко - молодший науковий співробітник Інституту рукопису ЦНБ.

Людмила Михайлівна Дениско - головний бібліотекар відділу історичних колекцій ЦНБ.

Людмила Вікторівна Залізник - завідувача відділом зберігання фондів ДІБ України.

З М І С Т

ДОКУМЕНТАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

М.С.Слободяник Бібліотека та її роль у системі наукових комунікацій 2

ПИСЕМНА ТА КНИЖКОВА СПАДЩИНА

Б.В.Грановський Перше десятиріччя академічної книги України 17

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

М.Божко, М.Гордій Книгозбірні Львівського університету - 385 23

ОСОБИСТОСТІ

Н.Орач Головний науковий співробітник 27

ДО ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО ЮВІЛЕЮ

Г.П.Житецький Слово перед відкриттям Шевченківської виставки, улаштованої Всенародною бібліотекою 32

М.А.Воробей, М.М. Павлюк Шевченківська виставка в Австрійській бібліотечі 35

НАШІ ВИДАННЯ

Л.А.Гнатенко Просвітителі Кирило і Мефодій у писемних джерелах ЦНБ 36

Л.М.Дениско Новий покажчик книг та рукописів «Киево-Могиланська академія у фондах ЦНБ» 37

З ФОНДІВ БІБЛІОТЕК

Л.В.Залізник Повергаються унікальні книги 39

НАШІ АВТОРИ 40

C O N T E N T

DOCUMENTARY COMMUNICATION AND INFORMATION TECHNOLOGIES

M.S.Slobodjanyk The library and her role in the system of scientific communication 2

THE WRITING AND BOOK HERITAGE

B.V.Granovs'ky The first decade of the academic book of Ukraine 17

THE HISTORY OF UKRAINIAN LIBRARIES

M.Bozhko, M.Gordij The funds of Lvov University - 385 23

PECULIARITIES

N.Orach The chief scientific researcher 27

TO SHEVCHENKO JUBILEE

G.P.Zhytets'kyty The speech before the opening Schevchenko

exhibition organized by National Library 32

M.A.Vorobely, M.M.Pavlylyk Shevchenko exhibition in the Austria library 35

OUR PUBLICATIONS

L.A.Gnatenko The enlighteners Kiril and Methodi in the writing sources of Central Scientific Library 36

L.M.Denisko The new index books and manuscripts «Kiev-Mogyljans'ka academy in the funds of CSL» 37

FROM LIBRARIES FUNDS

L.V.Zalznjak The unique books are returning 39

OUR AUTORS 40

S O M M A I R E

LES COMMUNICATIONS DOCUMENTAIRES ET LES TECHNOLOGIES

M.S.Slobodjanyk La bibliothèque et son rôle dans le système des communications scientifiques 2

L'HÉRITAGE ÉCRIT ET LITTÉRAIRE

B.V.Granovsky La première décennie de livre academique del'Ukraine 17

DE L'HISTOIRE DES BIBLIOTHEQUES DE L'UKRAINE

M.Bojko, M.Gordly Les fonds de livres de l'Université de Lvov - 385 23

PERSONNALITÉS

N.Oratch Collaborateur sientifique en cheg 27

A L'OCCASION DE L'ANNIVERSAIRE DE CHEVTCHEENKO

G.P.Zytetsky Le discours avant l'ouverture de l'exposition de Chevchenko, organisée a l'initiative de la Bibliothèque publique 32

M.A.Vorobéi, M.M.Pavllouk L'exposition de Chevchenko à la Bibliothèque autrichienne 35

NOUVEAUTES

L.A.Gnatenko Les civilisateurs Cyrill et Méthode dans les sources écrites de la Bibliothèque scientifique centrale 36

L.M.Denysko Le nouvel index de livres et de manuscrits «Kyévo-Moguilianska akadémya dans les fonds de la Bibliothèque scientifique centrale» 37

DES FONDS DES BIBLIOTHEQUES

L.E.Zalznjak Les livres uniques nous reviennent 39

NOS AUTEURS 40

Львів, 28 грудня 1993
№ 39/406

**УЧАСНИКАМ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
З ПІЇГО ДИ 385-ЛІТТЯ ЗАСНУВАННЯ
БІБЛІОТЕКИ ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ім. ІВАНА ФРАНКА**

Дорогі у Христі Браття і Сестри!

Після хрещення України, одночасно з церквою, Українська освіта, культура, інтелектуальність. В часах великої Києві була заснована Вища Школа, яка стояла на рівні університетів. Вже в XI столітті ціла Україна була перенесена в школи, а грамотність і освіта стали життєвими цінностями населення.

Українська Церква була не лише творцем української освіти, а й духовним, освітнім і культурним розвивачем. Вже за часів Ярослава Мудрого при церкві св. Софії в Україні бібліотека, яка мала понад 1000 томів, на унікальним місці. Невідомі книгозбірні виставлялися переважно при церквах і монастирях.

Ці книги були джерелами знань для багатьох служили збереженням іноземного освітнього розуміння протистояти намаганням польських колонізаторів асимілювати українців і анексувати Україну.

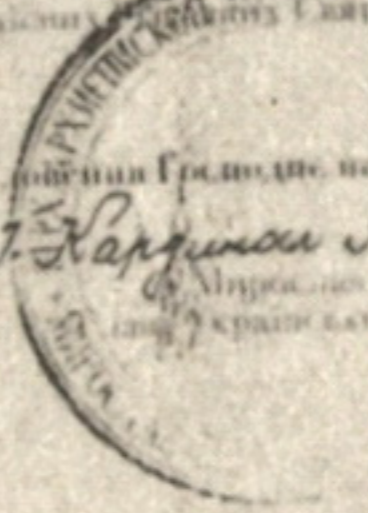
Тому сьогодні, відзначаючи 385-літню дату бібліотеки Університету випадає пам'ятати тих її зберігачів для наших поколінь у невдачливих умовах інтенсивної скори.

Вітаю сердечно всіх учасників конференції з Римою. Хай Провиджені Христос благословить життєвих обставинах співзвучності Української Держави і надії на країну. Слава Рідній хай служить для успіху і слави, а на шляху покладає всі перешкоди на шлях будівництва і створення економічної і духовної України. Бажаю Вам і Вашим Рідним і Рідним Славного Христу Років!

Христос Років!

Вітаю добрих Громадян на

Миколай І. Кардунський

*Центральна бібліотека
Університету*

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ

Колективу наукової бібліотеки
Львівського держуніверситету

Щиро вітаю колектив скверниці духу українського - найстаршої в Україні наукової бібліотеки Львівського державного університету - з 385-річчям від дня заснування.

1696 року у Львові відкрито єзуїтську колегію, в якій була запроваджено викладання багатьох наук, що вивчалися тоді в європейських університетах (теологія, філософія, логіка, фізика, математика, риторика, поезія). Згодом почала діяти книгозбірна для потреб навчання і викладання, яка стала основою нинішньої бібліотеки Львівського університету. Покоління за поколінням набували в ній знань, несли в світ розуміння, добре, вічне, зарили скарби пізнання України.

Зичу вам міцного «зоров'я», успішних гараздів у справі виховання молоді, духовного розвитку народу.

І. Кравчук

І. КРАВЧУК

З почуттям щирої вдячності
Бібліотеки, своїх друзів і
рідної Альма-матер.

Видається мені знаменитим
в такий гарний спосіб відзначити

Мені приємно буде дізнатися про
ської премії 1994 року поповнення

Ми ж тут, у Чехії, відзначаємо Шевченківське свято своїм особом: чекаємо заквітчан із Шевченківським концертом, сподіваємося що це буде подією в культурному житті Праги.

Бажаю всім Вам, шановні й дорогі країни, здоров'я і добра.

Діловодство України робитиме все для того, щоб наша держава гідно була представлена в серці Європи.

Вал Роман Лубківський

Вал Роман Лубківський

449

A. Kyriakou